

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
Oddelek za slovenistiko

Damjana Godec
ZGODOVINSKA PROZA IVANA ZORCA
DIPLOMSKO DELO
Mentor: Miran Hladnik

Ljubljana, 2003

Zahvala

Prisrčno se zahvaljujem profesorju
Miranu Hladniku za vse strokovne napotke in
pomoč,
bratu Andreju za pomoč pri urejanju
besedila ter staršem in
prijateljem za vse spodbude pri
pisanju diplomske naloge.

Ključne besede:

osnutek zgodovinskega romana

zgodovina Stiškega samostana

slovenska (večerniška) zgodovinska povest

kompozicijski paralelizmi

folklorni motivi

turški vpadi, kmečki upori

konstelacija oseb

domačijski pisec

sočasna kritika.

VSEBINA:

1. Uvod	4
2. Življenje in delo Ivana Zorca	5
2. 1 Biografija	5
2. 2 Dela Ivana Zorca	6
3. Valerija, hči cesarja Dioklecijana	8
Obnova vsebine in zgodovinsko ozadje	8
Osebe v <i>Valeriji, hčeri cesarja Dioklecijana</i>	9
4. Kratek oris zgodovine Stiškega samostana	10
5. Slovenska zgodovinska povest	11
6. Beli menihi	12
6. 1 Skupne vsebinske poteze povesti	12
6. 2 Vsebina Belih menihov	14
Zgodovinsko ozadje	16
6. 3 Vsebina Stiškega svobodnjaka	16
Zgodovinsko ozadje	19
6. 4 Vsebina Stiškega tlačana	19
Zgodovinsko ozadje	22
6. 5 Vsebina Izgnanih menihov	22
Zgodovinsko ozadje	25

7. Konstelacija oseb	26
7. 1 Samo omenjene osebe	26
7. 2 Osebe v Belih menihih	30
7. 3 Osebe v Stiškem svobodnjaku	33
7. 4 Osebe v Stiškem tlačanu	35
7. 5 Osebe v Izgnanih menihih	37
8. Primerjava zgodovinske tetralogije z domačijsko povestjo »Domačija ob Temenici«	39
8. Povzetek kritiških odmevov na tetralogijo	42
9. Sklep	44
10. Viri in literatura	46

1. UVOD

Med pregledovanjem gradiva za diplomsko delo sem prišla do spoznanja, da zgodovinskemu žanru ustrezata Zorčeva tetralogija povesti s skupnim naslovom *Beli menihi* in osnutek zgodovinskega romana *Valerija, hči cesarja Dioklecijana*. Bio- in bibliografske podatke o avtorju sem na srečo lahko črpala iz diplomske naloge Ivane Kozlevčar v študijskem letu 1956/57. Nanje sem se oprla pri predstavitvi avtorjevega življenja in naštevanju del ter tudi v osrednjem delu naloge – razčlenitvi njegovih štirih zgodovinskih povesti. Takoj za naštevanjem Zorčevih literarnih prispevkov sem umestila poročilo o omenjenem osnutku zgodovinskega romana, ustrezno naslovitvi diplomskega dela. Bolj sem se seveda posvetila obravnavi Belih menihov. Pri tem se mi je zdelo umestno, da na osnovi prelomnih letnic v zgodovini Stiškega samostana oblikujem skrčen povzetek le-te skupaj z omembo legende, ki razlaga nastanek imena kraja. V nadaljevanju sem potem iz več člankov Mirana Hladnika povzela lastnosti slovenske zgodovinske povesti, katere kriterijem naj bi ustrezal Zorčev niz povesti. Ker so *Beli menihi* izšli kot mohorjanske zgodovinske povesti, sem poskusila uvrstiti tetralogijo na določeno mesto še v tem okviru.

Osrednji del moje diplomske naloge predstavlja tetralogijo *Beli menihi* v ožjem smislu. Vsebinsko sicer zaključene povesti družijo precej vzporednic v kompoziciji in te sem sklenila uvodoma zgoščeno predstaviti. K omenjenemu sodi tudi povzeta analiza dolžine in tempa časa v Zorčevih povestih, preden se lotim obnavljanja posameznih fabul, ocen upoštevanja zgodovinskih dejstev ter konstelacije oseb v posebnem poglavju. Predstavitev Zorčevih zgodovinskih povesti zaključujem tako, da jih primerjam z njegovo najuspešnejšo domačijsko povestjo in s povzetkom kritičnih odzivov na *Bele menihe*. Končno si v sklepu dovoljujem izraziti osebno mnenje o predmetu analize, ki se mi je izoblikovalo v času študija gradiva za diplomsko delo.

2. ŽIVLJENJE IN DELO IVANA ZORCA

2.1 Biografija

1880 Ivan Zorec se je rodil 25. julija v Malem Gabru pri Stični (nad Temeniško dolino).

Kmalu je njegov oče s posojanjem denarja zabredel v finančno stisko in odšel v Ameriko za zaslužkom.

1894 S 14. leti se je vpisal v tretji razred ljubljanske normalke.

1895/96 V tem letu je začel obiskovati 1. letnik gimnazije v Novem mestu.

1896/97 Srečal in družil se je s pesnikoma Dragotinom Kettejem in Radivojem Peterlinom – Petruško. Podcenjeval je svojo pesniško nadarjenost in se branil včlaniti v Zadrugo, ki jo je ustanovil Kette. Istega šolskega leta ga doletijo mnoge kazni in slednjič izključitev zaradi »razgrajaštva in protiverskega mišljenja«. 3. in 4. letnik je opravil nato na Nižji gimnaziji v Ljubljani. Vpisal se tudi na klasično gimnazijo, odkoder so ga poklicali k vojakom. V Ljubljani je bil dejaven član dijaškega društva. Poskušal je že s črticami s kmečko tematiko in kritikami jezika svojih tovarišev. Navdušen za jugoslovansko idejo je naročil ter prebiral list Nova nada ter zanj začel zbirati članke in leposlovne spise. Pod psevdonimom je v istem obdobju pisal za literarni časopis Vrtec in anonimno za Domoljuba.

1900 Z dopolnjenimi dvajsetimi leti je moral na služenje vojaškega roka. Po dveh letih je opravil oficirski izpit.

1903 Po več vloženi prošnji za delo so ga sprejeli za uradnika pri Direkciji državnih železnic v Trstu.

1905 V Ljubljani se je poročil z Marijo Ano Rupnik. 1907. se mu je rodil sin Črtomir in 1909. še hči Bogomila.

1907 Javno je prvič nastopil z govorom na grobu Simona Gregorčiča. Od tedaj se je v Trstu udeleževal bogatega nacionalnega in kulturnega življenja v tržaškem liberalnem krogu. Sodeloval je pri ustanavljanju Društva jugoslovanskih železničarskih uradnikov in mu od 1910 dalje nekaj časa predsedoval. Leto prej se je izkazal kot uspešen intendant v tržaškem gledališču, kjer je uvedel nov žanr – opereto.

1913 Pred vojno je zbolel za jetiko in se šel zdraviti v zdravilišče. Tu ni dolgo zdržal in je nadaljeval zdravljenje doma. To ga je stalo desne polovice pljuč.

1914–18 Med vojno je služboval kot nadporočnik v različnih krajih nekdanje Avstro-Ogrske zdravstvenemu stanju primerno. Na njegovo pisateljstvo sta najbolj vplivala Split in Hercegovina.

1918 Dobil je službo v Ljubljani in se naselil tja. Ukvarjal se je z železničarsko terminologijo, spet je postal aktiven v Društvu jugoslovanskih železničarskih uradnikov. Še bolj se je predal pisanju.

1920–24 Zorec je bil blagajnik pri Slovenski Matici, njen član pa že od konca vojne. Razočaralo ga je stanje v novonastali Jugoslaviji zaradi nerešenega nacionalnega vprašanja. V političnem smislu se je približal krščanskemu socializmu Krekovega tipa.

1930/31 Na vabilo cistercijanov je nekaj časa preživel v Stiškem samostanu, da bi pisal o menihih. Tu je dokončno obrnil hrbet verskim dvomom.

1932 Upokojil se je kot železniški kontrolor. Tega leta so začele izhajati povesti o belih menihih.

1952 Za posledicami vdrtja prsnega koša in akutne astme je 30. julija umrl. Z nagrobno besedo ga je pospremil literarni zgodovinar France Koblar.

2. 2 Dela Ivana Zorca

Omenila sem že, da je Zorec poskušal pisati črtice s kmečko tematiko v svojih dijaških letih.

V kronološkem redu so izhajala ta dela takole:

1899 zbirka črtic *Solze*, kot jo je naslovil Andrej Kalan – urednik časopisa Domoljub;

1900 podlistek v Gorenjcu – *Potrjen*, podpisan s psevdonimom Ivan Z. Gabrovski;

1901 spis v Vrtnu *Zakaj ljubimo drevesa?* Po avtorjevem pričevanju v avtobiografiji je to njegov prvenec. V bistvu gre za predelavo neke šolske naloge.

1913 V Slovanu je izšla *Vaška zgodba* Gre za vstop v kmečko idiliko.

V letih 1919–24 se je pojavila serija objav v Ljubljanskem zvonu, kamor ga je za sodelavca povabil urednik Miran Pugelj. Te prispevke praviloma zapolnjuje snov, ki so jo navdihnile avtorjeve medvojne izkušnje v Splitu in Hercegovini.

Časovno sosledje le-teh je naslednje:

1919 *Vaso, Ibrahim Suša*;

1920 *Hajduk Sima, Peruzzi, Ljubica*;

1923 *Kraljevič Marko*;

1924 *Ban Vuk Strahinja*.

Vrnimo se še enkrat v leto 1920, ko je v Domu in svetu dal objaviti *Popa Ilijo*. Obsežnejša besedila pa datiramo od 1921. leta dalje:

1921 *Pomenki* – prva Zorčeva knjiga. Gre za novele, v glavnem s kmečko tematiko; negativno oceno je zanje podal zaradi naturalistične erotike Ivan Pregelj, nasprotno pa jih je Juš Kozak pohvalil.

1921 Tega leta so izšle tudi *Zmote in konec gospodične Pavle*. Zorec je povest namenil za Prunkov časopis Plamen, a je zaradi denarnih zadreg le-tega izšla potem samostojno. Opisuje življenje učiteljice na vasi pred in med prvo svetovno vojno. Delo je v marsičem spominjalo na Finžgarjevo Samo in na spise Marije Kmetove. Pomembno gibalno dogajanje v povesti je spet erotika.

1923 Povest *Zeleni kader* s podnaslovom *Povest iz viharne dni našega narodnega osvobajanja*. Vzpodbudo za to delo je dalo avtorjevo službovanje med vojno v Bosni in Hercegovini. Ivana Preglja je tokrat Zorec že drugič spodbodel k neusmiljeni kritiki, katero je priobčil leta 1925. Istega leta jo je le malo blažje ocenil Anton Aškerc v Mladiki.

1924 V tem letu je v Glasilu ženskih društev Julijske krajine oz. *Ženskem svetu* izhajal kot podlistek osnutek zgodovinskega romana *Valerija, hči cesarja Dioklecijana*.

1929 Po krajšem ustvarjalnem premoru izide tega leta izrazito domačijska povest *Domačija ob Temenici* in hkrati tudi prva povest o Trlepih. Snov je zaznamovana z ljubeznijo do rodne grude, izseljevanjem ter opisi gruntarske trme in nezaupanja do bajtarjev. Po zamenjavi mest kritikov lahko slutimo Zorčev obrat h konzervativnosti. Zdaj so ga hvalili v Domu in svetu, grajali pa v liberalnem Ljubljanskem zvonu.

1932 V tem letu začnejo izhajati povesti o belih menihih, ki jih nameravam razčleniti v osrednjem delu svoje diplomske naloge:

1932 *Beli menihi 1* (Slovenske večernice, 85),

1934 *Beli menihi 2* (Slovenske večernice, 87) oz. *Stiški svobodnjak*

1935 *Beli menihi 3* (Slovenske večernice, 88) oz. *Stiški tlačan* in

1937 *Beli menihi 4* (Slovenske večernice, 90) oz. *Izgnani menihi*.

1938 Prav tako pri Mohorjevi družbi je izšla avtorjeva avtobiografija *Iz nižav in težav*. V rokopisu ostane pa njegov roman *Zemlja za založbo Klas* (spet o Trlepih).

V Zorčevi zapuščini najdemo tudi pravljice, že omenjene podlistke in kritike. V literarni zgodovini je o njem in Belih menihih rečenega bolj malo, je pa doživel precej sočasne kritike.

3. VALERIJA, HČI CESARJA DIOKLECIJANA

Avtor je upravičeno podnaslovil omenjeno besedilo kot *Osnutek zgodovinskega romana*, saj s svojo dolžino in končnim razpletom daje slutiti, da se osnutek ne bo razvil v kaj obsežnejšega, in se kakor vemo, tudi ni. V posamezni številki *Ženskega sveta* (izhajal prvih sedem mesecev leta 1924) najdemo maksimalno dve poglavji na štirih do šestih straneh.

Obnova vsebine in zgodovinsko ozadje

Vsa tragična zgodba se odigra v dobrih nekaj tednih spomladi leta 314 našega štetja. Cesar Dioklecijan, sicer znan kot odločen nasprotnik krščanstva, se je umaknil s prestola v svojo splitsko palačo, kjer naj bi užival mirne zadnje dni. Njegov mir pa je zrušen z odkritjem, da sta ravno njegova žena Priska in hči Valerija med spoznavalci Kristusa. Valerijo je ovadil suženj Arhiloh, ki je po naročilu dvornika Klavdija Basijana sledil osumljenima. Da bi zakrili sledi za edinim preživelim duhovnikom Atenoklejem, pristaneta mati in hči na javno daritev maliku in skleneta po odvrnitvi sumov ubežati poganskemu Dioklecijanu. Prokuratorjev sin Gaj je iz naklonjenosti do Valerije skrnil starčka Atenokleja in ji z materjo tudi pomagal zbežati.

Če bi se bil voljan spreobrniti, bi mu dala Valerija raje svojo roko kot pa Flaviju Libaniju, ki jo sicer snubi a nima posluha za njeno versko prepričanje. Beg se jima je ponesrečil v Solunu, kamor sta po naporni plovbi končno prispeli. Menda so ju tamkajšnjemu oblastniku prijavili posamezniki izmed mornarjev, kateri so ju prepoznali. Tokrat se nista hoteli ukloniti državni religiji in ju je dal z Dioklecijanovim pooblastilom Sever Licinij obglaviti in trupli vreči v morje.

Zorec je uporabil za zgodovinsko ozadje resnične podatke o preganjanju kristjanov pod cesarjem (Gajem Avrelijem Valerijem) Dioklecijanom, katerega je končal šele Milanski edikt med vladanjem Konstantina. V besedilo je vtikal je tudi posamezne motive iz krajevnih bajk o Dioklecijanu, ki ga predstavijo kot tiranskega soproga in očeta. Ta se počuti ogrožen zaradi vere mnogih lastnih sorodnikov, ki so raje utrpeli mučeniško smrt, kot pa se podvrgli njegovi avtoriteti. Avtor omenja zaradi večje mere zgodovinske avtentičnosti precej imen tedanjih teologov oz. piscev in že tudi pojave ločin.

Osebe v Valeriji, hčeri cesarja Dioklecijana

Samo omenjene: trobentač v solinskem amfiteatru, sužnja Anulina, duhovnik in teolog Tetulijan, govornik Arnobij ter zgodovinar Laktancij; mučenci – Dioklecijanovi lastni sorodniki, Basanijeva mati Livija, cesarji: Vespazijan, Domicijan ter Hadrijan; učeni Kvintilijan, filozofi: Sokrat, Platon in Aristotel, katerih idejam se pripisuje bližina krščanstvu; Eskulapov svečenik in vedeževalec iz droba živali, mornarji, barbarski krvnik in še množica, ki se naslaja ob smrti obeh mučenk.

Govoreče osebe: igralci in gladiatorji v amfiteatru, tamkajšnji nadzornik Hermoklej Korinčan, namestnik cesarja Sergij Plavt s sinom Gajem, plemič Scipion Libanij in njegov sin Flavij, sužnji: kristjan Evtih, ovaduški Arhiloh in vratar Panangel; duhovnik Atenoklej, cesar Dioklecijan, njegov dvorjan Basanij, kapitan na ubežni ladji in cesarski namestnik v Solunu – Sever Licinij. Iz obnove besedila je mogoče razbrati, katere osebe so pglavitni protagonisti.

4. KRATEK ORIS ZGODOVINE STIŠKEGA SAMOSTANA

Ustanovitelj samostana, oglejski patriarh Peregrin (dober znanec sv. Bernarda – najpomembnejšega cistercijanskega meniha) je storil prvi korak k ustanovitvi samostana s tem, da je kupil (ali zamenjal?) posest v bližini Višnje Gore na Dolenjskem. Zaradi tega zemljišča so si bili poprej v laseh trije bratje Višnjegorci. Posestvo so dali oceniti in po prodaji je dobil vsak svoj delež kupnine. Posledično so potem leta 1132 iz Čedadada prišli gradbeniki in začeli z zidavo. Tu se sedaj vključi legenda o izviru imena Stična oz. Sitik. *Pripoveduje se, da so sprva začeli zidati drugje, kakor danes stoji samostan. Ponoči se jim je tisti čas sproti podiralo, kar so čez dan postavili. Potem pa so le uzrli nekega tujega zelenega ptiča, ki je na veji prepeval: "Sit hic, sit hic! (Naj bo tukaj!)" in ga ubogali. Ko so začeli zidati na mestu, ki ga je označil ptič, se zidovje ni več rušilo.* In tako so samostan uspešno dogradili leta 1135 ter od sedmega julija tega leta v njem živeli menihi, ki so prispeli sem iz matičnega samostana v Runi pri Gradcu. Od tedaj, ko je patriarh Peregrin konec leta 1136 za Stično izdal ustanovno listino, se je samostan naslednjih tristo let nenehno razcvetal s pomočjo darov domačih in tujih plemiških rodbin ter bil deležen mnogih privilegijev. Kmalu so postavili samostansko cerkev in jo 8. julija 1156 posvetili.

Prišli pa so tudi manj srečni časi; junija 1471 so Turki med enim od svojih vpadov hudo prizadeli samostan. Ta prvi naval na Stično se je zgodil pod opatom Ulrikom (opat Urh v Stiškem svobodnjaku). Menihe so deloma pobili, deloma odvlekli v sužnost. Samostan sam je ostal izropan in požgan. Pri vizitaciji leta 1492 je bilo opatu Tomažu naročeno, da mora zaradi stalne turške nevarnosti samostan obdati z okopom in trdnim obzidjem. To jim je uspelo okrog leta 1500. Kasneje 1518. pa so dogradili še posebno protiturško trdnjavo.

V začetku 17. stoletja se je samostan barokiziral. Dobrih sto let zatem je pomemben dogodek dal snov za četrto povest o belih redovnikih. Tedaj je namreč cesar Jožef II 4. oktobra 1784 razpustil samostan. Ta je sameval do leta 1898.

Obnova samostanskega življenja je potekala pod pokroviteljstvom samostana Mehrerau. V Zorčevem času je Stiški samostan dočakal 800. obletnico ustanovitve. To je bil tudi eden od povodov za nastanek njegovih zgodovinskih povesti.

5. SLOVENSKA ZGODOVINSKA POVEST

Zgodovinska povest je poleg kmečke najpogostejši oz. najpopularnejši tip daljše pripovedne proze na Slovenskem. Število izdanih naslovov in velike naklade postavljajo to pisanje celo pod naslov trivialne literature.¹ V četrtini primerov se je zgodovinska povest opredelila kot zgodovinski roman in s tem opozarjala na zgledovanje po tuji poetični formuli – Scottovem žanrskem vzorcu.² Poleg množičnosti izkazuje zgodovinska povest zvezo s trivialno literaturo še s shematičnostjo naslovov, sorodnostjo s trivialnimi pustolovskimi žanri 18. stoletja in ob zabavnosti tudi izrazito nacionalnopolitično funkcijo.

Kot žanr je imela pri nas dvoje funkcij: najprej bralca preprosto zabavati, ponuditi se v bralski užitek, prav tako pa je pomenila tudi model nacionalne politične eksistence. Na Slovenskem je imela skupaj z zgodovinskim romanom nalogo kazati na junaško ali nesrečno usodo lastnega naroda v preteklosti. V primerjavi s slovensko kmečko povestjo ima zgodovinska povest praviloma daljša besedila in je doživela več samostojnih knjižnih izdaj kot kmečka, ki so jo večinoma predstavljale literarne revije in podlistki.

Slovenska zgodovinska povest se ukvarja praviloma z domačo zgodovino. Na svoji poldrugo stoletje shojeni poti se je lotevala po vrsti vseh obdobj od predrimskih časov naprej.

---

¹ (Hladnik 1983: 66–74).

² (Hladnik 1994: 150).

Vedno pa jo je najbolj pritegnilo razgibano 15. stoletje, zato ni čudno, da ga je v sredino svoje epopeje umestil tudi Ivan Zorec (prvo povest je seveda posvetil prihodu prvih cistercijanov 1132, zadnjo pa razpustu samostana 1784). Tema 15. stoletja so bili najprej turški vpadi na Slovensko, potem pa »krivoverstvo« oziroma protestantizem, kmečki upori in celjski grofje. V skladu s tradicijo večerniške povesti je Zorec izpostavil Turke in kmečke upore, manj pa je protestantizma in celjske problematike.³

Že zgoraj navajam očitek trivialnosti slovenski zgodovinski slovenski zgodovinski povesti, ki jo zadeva predvsem v okviru izdajanja pri Družbi sv. Mohorja v Celovcu. Ta je omenjeni žanr širila med množičnega prejemnika z ogromnimi nakladami skupaj s krištofšmidovsko, pustolovsko (turško) in vaško povestjo. Trivialnost vseh teh žanrov zasledimo v praviloma srečnih koncih. Ti pri ostalih večerniških povestih ne pomenijo nujno porók, ki so tako značilne za Zorca; največkrat gre le za ponovno snidenje družine. Sem sodijo tudi popularne scene prepoznavanj. Vsaj eno je najti tudi pri Zorcu. Mestoma ga je zaneslo v ganljivost. Zorec se največkrat razneži v odnosu do rodne grude, kakor bomo videli v primerjavi Belih menihov z domačijsko povestjo Domačija ob Temenici.

6. BELI MENIHI

6. 1 Skupne vsebinske poteze povesti

Povesti o belih menihih so po predhodnem zbiranju gradiva začele izhajati ob pripravah na praznovanje 800. obletnice obstoja Stiškega samostana. Idejo zanje naj bi Zorec razvijal dlje časa. Kljub naslovu in pripadnosti povesti zgodovinskemu žanru, moramo ugotoviti, da so v resnici cistercijani le za silo glavni protagonisti zgodb. Rdeča nit v dogajanju zadeva rod Trlepov iz Malega Gabra pri Stični. Ivana Kozlevčar je tetralogijo najbrž zaradi tega označila za zgodovinske povesti o Trlepih.

---

³ (Hladnik 1991: 177–183).

Podobnost pripovedne kompozicije se izraža v številu oseb z lastnim imenom. Povprečno jih v posamezni povesti naštejemo od 30 do 40 (ali celo nekaj več). Za lažje pomnjenje jih je k sreči lahko razporediti po stanovski pripadnosti v večje skupine. Skupini kmetov in gospode lahko členimo še dalje: prve na tlačane in svobodnjake, druge pa v (praviloma slabo) grajsko ter (milejšo) samostansko gospodo. Več podrobnosti o tem bo mogoče najti v poglavju *Konstelacija oseb*. Očitno prevelike napetosti med stanovoma navadno omili kak skupen sovražnik. Zorec se izogiblje tragičnim koncem, praviloma raje poroči več parov. S smrtjo prizanaša še grešnikom, ki se imajo priložnost spokoriti in odpraviti zablode. Za prelivanje krvi običajno poskrbijo skupni sovražniki: Ogri, Turki in Uskoki. Ljubezen med mladimi kmeti, ki vse te tegobe premaga, je osnovana bolj na zdravju in moči kot pa telesni lepoti. Moč je vrednota in uvaja posebno skupino oseb – velikane v prve tri povesti. Ti kažejo na povezavo s folklornim izročilom ter pomenijo obrambo pred sovražnim tujstvom. Socialne konflikte pomagajo premostiti socialno nejasno definirane osebe, izobraženi boemi (gospod Ambrož, deseti brat Boštjan, propadli Vrbičev gospod), med drugim tudi opati idr. skrbijo za zvezo med stanovoma, da med njima ni preglobokega prepada. Skupna lastnost povesti so slednjič tudi težko verjetni dogodki, ki so postali predmet negativne kritike.

Zorčeve zgodovinske povesti se v skladu s časom nastanka lahko uvrstijo med daljša oz. že kar dolga besedila, saj spadajo v kategorijo pripovedi med 45.000 in 90.000 besedami. Sama sem naštel 47.044 besed pri najkrajši in 66.969 besed pri najdaljši povesti (možne so pomote pri štetju, ki pa ne vplivajo na uvrstitev). Dogajalni čas je v povestih o belih menihih praviloma razpet na nekaj mesecev; nekako od treh do štirih in pol. Zorec ga navadno omejuje s (cerkvenimi) prazniki: povest *Beli menihi* se dogaja od kresnega večera do jeseni – pobiranja pridelkov, precej podobno je v *Izgnanih menihih* – od svetih Petra in Pavla (konec junija) do meseca oktobra, v katerem je bil razpuščen samostan. *Stiškega svobodnjaka* je Zorec omejil s cvetnim tednom spomladi (marca ali aprila) in telovim (enkrat v juniju). *Stiški tlačan* traja nekako v poletnih mesecih. Tempo pripovedi je tu precej neenakomeren. V začetkih povesti je mogoče šteti besede po dnevih: najdaljši dan je kresni večer čisto na začetku s 16.248 besedami. Precej krajši še določljivi dnevi znašajo okrog 500 besed. Sicer pa Zorec od začetnega ustavljanja pri posameznih dneh proti koncu pripovedi praviloma hiti v nedoločenem številu dni ali celo tednov.

Od dneva, razpetega čez celih osem poglavij, se rad zgodi preskok do tedna dogajanja ali dveh v enem samem poglavju z okoli 1500 besedami. V dogajalnem času enega dne, razdeljenega znotraj povesti v več poglavij, je dogajanje praviloma razdeljeno na več možnih dogajališč in prav tako več dvogovorov med osebami. Omenjeni dvogovori pa so merljivi v minutah.

6.2 Vsebina Belih menihov

Uvodoma je avtor predstavil tri brate Višnjegorce: Majnhalma, Henrika in Ditrika – roparske viteze, ko so ravno načrtovali napad na mimoidočo trgovsko karavano. Spomnili so se tudi prihajajočih belih menihov, za katere so odstopili zemljo patriarhu. Novi samostan naj bi pripomogel k zveličanju njihovih duš. Pred menihi bi vsekakor radi skrili svojo nečedno obrt. Zmotil jih je buren prihod svobodnjaka Trlepa, ki je izsilil odškodnino zaradi opustošenja njiv med lovom. Grajski valpet Hartvik je isti dan skliceval tlačanske mladeniče na grad, da bi zvečer sodelovali pri ropu. Menihe so v Višnji Gori prestregli Majnhalmovi služabniki in jih pospremili prenočevat daleč od kraja napada. Eden izmed menihov – Konrad se je kar prestrašil divje pokrajine. Tačas, ko so drugi tlačani praznovali kresno noč, so mladeniči pod vodstvom starejših dveh Višnjegorcev silovito napadli trgovce. Mladi Hotimir je izkoristil temo in gnečo, da je udaril grajskega hlapca Zlebora, ki je prejšnji dan nadlegoval mladeničevo izvoljenko Živko. Ranjence je drugo jutro našla zeliščarica Rodana in jim oskrbela rane. Menihom stvar ni ostala neznana, kajti eden od trgovcev, ki je brez škode ušel napadalcem, je naletel na menihe ter jim razodel dogodke pretekle noči. Opat se zato oglasi na gradu a grofa zanj ni doma. V gradu je namreč vse polno sledov nočne pustolovščine: sam Henrik in nekateri hlapci stokajo v ranah. Tudi v Šentvidu niso imeli sreče s sprejemom pri župniku. Ker je bil ta ravno nekje na lovu, jih je sprejel pod streho Belin – brat župnikove gospodinje.

Hotimir, ki je prišel prosit župnika za posredovanje pri Majnhalmu, da bi ob poroki z Živko sprejel odkupnino in ne vztrajal pri »pravici prve noči«, jim je potožil svoje gorje.

Menihi so mu obljubili posredovanje in res prosili za zaročenca, ko sta jih drugi dan obiskala Majnhalm in Ditrik. Dosegli niso ničesar. Hotimiru so nekateri vključno z Ditrikom svetovali potrpežljivost in preložitev poroke na ugodnejši čas. Ko so se šli cistercijani poklonit Urhu Ljubljanskemu na Kravjek, tudi ta ni imel posluha za tlačana, čeprav samega Majnhalma niti ni maral. Trlep se ni razveselil prihoda menihov. Do vsakršne gosposke je gojil nezaupanje, bal se je novih obveznosti in s svojimi sumi okužil še druge podložnike. Čez čas se je Hotimir na neki poti oglasil v Trebnjem pri gospe Emi – sestri Višnjegorcev. Dobil je zagotovilo pomoči. Ker se Henrik niso celile rane, so poklicali na Rodanin nasvet meniha Konrada. Tudi Emin obisk je bil v novih okoliščinah dobrodošel. Za Henrikovo zdravje je sklenila iti na romanje v Lesce, Majnhalmu pa obljubila zagovor zaradi napada pred Urhom Ljubljanskim, če bi ji odstopil tlačanko Živko za spletično. Po sili razmer je le-ta privolil. Brata je Ema res uspešno branila. Njegov greh se mu spregleda, ko je pripravljen odstopiti v dobro samostanu še tri kmetije v Gabru, katere si je želel tudi Trlep. Pogovor z gostom – Ostrovharjem je nanesel na gradnjo samostana in nevarnost vdora Ogrov. Majnhalm se je tega dne zaljubil v Zofijo Ostrovrško.

Grofica Ema je naslednji dan z Živko poromala v Lesce. Njen brat pa je poslal sla k Trlepu, da mu je naznanil »dobro novico« o posestih v Gabru. Gradnja samostana je v polnem teku, a so imeli sprva nekaj težav (legenda o zelenem ptiču), ker je glavni stavbenik svojeglavo določil mesto pozidave. Opat naposled ukaže zidati tam, kjer je bilo prvotno mišljeno. Sestra Višnjegorcev se z Živko ustavi tudi v Ljubljani pri stricu – arhidiakonu in za brate prosi posredovanja pri ženitnih namerah. Prepričana je, da se bo Majnhalm v zakonu unesel. Gabrovci so se tačas upirali delati pri zidavi in stavbni mojster je glavnega lenuha naklestil. Trlep je nato raziskal okoliščine ter jih Gabrovce še sam oštel. Sam se je že počasi mehčal v nezaupanju do menihov, ko je spoznal prednosti njihovega načina kmetovanja. Njegov nazor o vrednosti zemlje se je ujema z meniškimi. Za Hotimira in Živko so se začele stvari obračati na bolje. Majnhalm je mladeniču bolj naklonjen, odkar upa na poroko z Zofijo in ker sta z Živko odklonila preselitev na samostansko posest. Pripravlja se spopad z Ogri, ki prekine spor gradu s Trlepom.

Ditrika je še pred glavnim spopadom ranil ogrski izvidnik, Majnhalma pa je v napadu pred smrtjo rešil Hotimir. Majnhalm ga iz hvaležnosti osvobodi tlačanstva, opat pa poroči z Živko. Njuna poroka seveda ni edina.

Zgodovinsko ozadje

Zgodovinsko izpričan je obstoj Višnjegorcev: Majnhalma, Henrika, Ditrika in njihove sestre Eme. Izhajajo iz gradu Pux v dolini Mure. So sorodniki Ortenburžanov in v stalnem konfliktu s Spanheimi zaradi posestev na Koroškem. Kasneje se Majnhalmova veja začne imenovati po Višnji Gori. Tamkajšnji grad se omenja prvič l. 1154. Omenjeni bratje so na prošnjo oglejskega patriarha Peregrina odstopili posest v Stični v zameno za zemljišča v Šentvidu.

Tudi ime prvega opata ni izmišljeno. Pater Vincenc je bil potrjen za opata z ustanovno listino Stiškega samostana iz leta 1136. Prvi menihi so prispeli v Stično med leti 1132 in 1136, da so tu spremljali gradnjo samostana. V tem času so verjetno stanovali v Šentvidu pri Stični, ki je ena od prafar na Slovenskem.

Iz Valvazorja je Zorec črpal legendo o zelenem ptiču skupaj z mislijo, da so menihi najprej zidati pod Ivančno Gorico, kjer stoji rimsko znamenje.

6. 3. Vsebina *Stiškega svobodnjaka*

Pri Trlepovih je gospodar nesrečen zaradi bolehnne žene, ki mu tudi ni zmogla poviti zdravega potomca. Veščica z Dolge njive je že tudi obupala nad njenim zdravjem. V viharni pomladni noči se je tja zatekel bajtar Kopic, kateremu je veter podrl kočo. Skupina Krajinčanov, ki je tovorila vino za grad Šumbreg, se je prav tako zatekla pod Trlepovo streho. Njih vodnik – Primož s Sel se je pritoževal zaradi težav, ki jih je njegovi varovanki Lizi povzročal valpet s Šumbrega. Naslednji dan je s Krajinčani odšla odslovljena dekla Marijana. Trlep se je istega dne po veččinem nasvetu odpravil po zdravnika – patra Lavrencija.

Spotoma se je domenil z (grajskim odpadnikom) gospodom Ambrožem za ugrabitev Lize s šumberške posesti. Patra zdravnika v samostanu sicer ni našel, mu je pa opat ponudil v najem izkrčene njive na Medvedjeku.

V Stični so bili že zaskrbljeni zaradi novic o množici Turkov v Bosni, ki so se pripravljali na nove vpade. Tudi plemiči niso bili zadovoljni s cesarjevimi (ne)ukrepi v korist obrambe. Poleg tega se jim je zdelo, da še menihi dajejo potuho tlačanom. Menihi so se odločili zaradi nevarnosti poslati svoje šolarje v Ljubljano skupaj z največjimi dragocenostmi. Pater Lavrencij se je pojavil na Trlepovini. Katarini žal ni bilo več pomoči, ker so do tedaj bolj zaupali veščam. Gospod Ambrož je tačas Lizo s Sel ugrabil šumberškemu valptu, ki jo je siloma vlekel na grad. Zavetje ji je ponudil Trlep. Za dogodek se je hitro izvedelo. Samostan ni mogel odobravati tega. Še bolj je bila ogorčena graščakinja Ana na Šumbregu. Na svojo pest je poslala hlapce na Trlepovino, da bi prijeli Lizo. Valptu je to že drugič spodletelo. Opat se ni strinjal s Trlepovim vedenjem, a je bil na tihem zadovoljen, da ni šlo vse po volji Šubrežanke. Grofa, ki se je pritožil, je opomnil, naj red naredi raje doma. Užaljena dekla Marijana, katero je Trlep zaradi svojeglavosti odslovil, je valptu izdala, da je bila ugrabitev dogovorjena. Primož s Sel je zato pristal v grajski ječi. Ko je prišel Šumberžan ozlovoljen domov na grad, se je namesto Primoža znašel v ječi valpet. Tudi »milostljiva« soproga je dobila tisti dan svojo lekcijo.

Nesojena nevesta gospoda Ambroža – gospodična Adela se je s spremstvom odpravila na obisk k starejši sestri, redovnici v Mekinje. Na poti jo je s Kopičevo pomočjo ugrabil gospod Ambrož. Ko je izvedel za cilj njene poti in vzrok zanjo, jo je pri priči izpustil. Adela bi se najraje ponunila, da bi se izognila poroki s pustim Viljemom Turjaškim. Kasneje, ko se ji je na poti pridružil mladi Krištof Lamberg, jo je pobožna vnema precej popustila. Za ugrabitev Adele je izvedel njen oče Žužemberški grof Pankracij. Posvarjen o tem, se je Šumberžanov brat zatekel v Stiški samostan. Kmalu zatem je umrla Trlepova Katarina. Primož s Sel se je spet znašel v ječi, od koder so spustili spreobrnjenega valpta. Ta se je sedaj postavil na stran tlačanov.

Šumbrežan je začel nagajati pri delu na Medvedjeku. Opat mu je izrekel ukor in ga s tem umiril, dokler ni dobil gospod Ambrož službe samostanskega oskrbnika. To je razdražilo graščakinjo, da je spet ščuvala zoper samostan. V tem času je Trlep postal naklonjen Lizi. Tudi ona si ni želela zapustiti gostoljubne hiše. Na Medvedjeku je kmalu prišlo do incidenta: graščak s Šumbrega je osebno vodil napad na najemnike. Naletel je na hud odpor. Njegov meč je kot dokaz izročil Trlep opatu, ki je sedaj zagrozil z izobčenjem. K spravi s samostanom ga je najprej zlepa vabil njegov lastni brat Ambrož. Odločno pa je zaželeno spravo z opatom dosegel grof Pankracij, ki med sorodstvom ni hotel izobčencev. Hkrati je poslal po Adelo, ki se je skoraj vdala v poroko s Turjačanom.

Gospod Ambrož je šel s Kopicem snubit v Mišji Dol k potencialni nevesti za orjaka, ki pa ju je razočarala. Trlep je na prigovarjanje svoje matere začel zahajati k svobodnjaku Radohu, ki je imel za možitev godno hčer Marušo. Vse bolj je grozila turška nevarnost. Trlep je zbiral in pošiljal oglednike v južne kraje. Ti so naleteli na pogrešanega Lizinega očeta – Damjana, ki je ušel Turkom. Posamezni menihi so spremili učence v Ljubljano, večina pa jih je zaenkrat še ostala z opatom v samostanu. Opat je na prošnjo patra Pankracija umaknil Šumbrežanovo izobčenje. Na binkoštni dan je se ta javno spokoril in daroval samostanu Petanovo kmetijo. Ogledniki, katerih dognanja in vrnitve so vsi nestrpno čakali, so naleteli na izvidniško skupino Turkov in jih vse razen enega pobili. Na Trlepovini jih je gospodar preusmeril v tabor na Primskovo in hkrati poslal svarilo o tem v Stično. Še sam se je z Radohom umaknil tja na varno. V taboru se je nerodna Urša zagledala v ujetnika iz Bosne. Tukajšnja vešča ji je iz sovraštva do Trlepa natvezla, da je le-ta ovira njene sreče z ujetnikom. Ko je šel Trlep še enkrat svarit opata, se je Urša zmuznila za njim, da bi ga ubila. Liza je iz neke slutnje poslala po isti poti Kopiča. Ujel jo je pri poskusu uboja in zvezano privedel nazaj. Vešča je to pravočasno opazila in zbežala. Trlep je po neuspešni misiji raziskal stopnjo Uršine krivde ter dognal, da je treba kaznovati le veščo. Stično so napadli Turki ravno med telovsko procesijo. Povzročili so opustošenje med izpostavljenimi menihi in ljudstvom. Opat se je še pravočasno skrnil s pekočo vestjo v Veliki boršt. V tem razpoloženju si ni upal ovirati nikogar od treh parov, ki so se želeli poročiti. Tako je bil spet postavljen temelj za novo življenje na pogorišču starega.

Zgodovinsko ozadje

Snov za Stiškega svobodnjaka je dalo obdobje turških upadov. V ospredju dogajanja je prvi in tudi najsilovitejši turški napad na Stično leta 1471. Zgodil se je v času opata Urha oz. Ulrika, ki je samostan vodil v letih 1450 do 1480. Samostan in tudi opati so uživali velik ugled.

To je bila doba viška moči samostana, katerega bogastvo so množili darovi plemičev in deželnih knezov. Samostan je tedaj premogel šolo in gojil pismenstvo. Že od leta 1219 je imel opat pravico dajati zatočišče in od 1256. izobčiti vsakogar, ki bi kakorkoli škodil samostanu. Sam Ulrik je pridobil še dodatna privilegija: pravico odpuščanja pridržanih grehov in sklicevanja shodov podložnih župnikov. Leta 1467 je uklonil Engelberta Turjaškega, ki je dal obraz Šumbrežanu v povesti. Turški napad leta 1471 je gospodarsko hudo prizadel samostan, ker le-ta še ni imel obrambnega obzidja.

6. 4 Vsebina *Stiškega tlačana*

V letu 1573 je po zapovrstnih slabih letinah vladala huda lakota in uporniško razpoloženje. Trlepovi so dve generaciji prej izgubili svobodnjaške pravice, ker so bili prisiljeni plačati neko globo. Se razume, da so se prodali samostanu. Zato je nastala težava, ko se je Trlepov Janez zaljubil v Štepičevo Ančko, ki je svobodnjakova hči. Pri Trlepu sta se oglasila dva Hrvata z namenom naščuvati domačine k splošnemu uporu zoper vso gosposko. Trlep je sklical tlačane na nočno srečanje z njima. Med njimi se je na lepem pojavil »deseti brat« Boštjan in vsem zborovalcem priporočil več previdnosti. Trlep in njegova gosta so prišli na domenjeni kraj v gozdu zadnji ter podprli Boštjanova svarila. Ker sta ščuvala Hrvata tudi proti Stiškem samostanu, sta se s tem Trlepu skoraj zamerila. Tačas je Janez vasoval pri Ančki, ki ga je odvracala od misli na vojaščino. Revež je namreč naivno upal, da bi se z vojnim plenom odkupil samostanu. Doma je naletel na samostanske hlapce, ki so že iskali hujskaška Hrvata. Po očetovem naročilu se je odpravil mladenič to pravit »desetemu bratu«.

Srečal je lovskega čuvaja Gorenjka in mu skrivaj sledil do pregrešne Kabličeve Marinke. Iz pogovora teh dveh je razbral, da po krivici dolžijo lovskega čuvaja za prešuštnika. Deseti brat se je potem pojavil na pristavi Grundljevo, ki jo je imel od žužemberškega grofa v zakupu gospod Semenič. Nanj je naletel Gorenjko in ga iz praznovernosti prosil, da bi nekako uročil strogega grofa v korist zaprtega Kabliča. Deseti brat se je odločil pred očetovim zakupnikom obtožiti češ, da je on divji lovec. V Stično je za moža šla prosit skesana Marinka ter dohitela Trlepa, ki se je moral zaradi suma prikrievanja hujskačev s Hrvaškega iti zagovarjat pred opata. Opat je primerno potolažil Marinko. Trlepov zagovor ga je tudi zadovoljil. Na prošnjo le-tega, da bi samostan ne oviral sreče sinu in Ančki, je opat sam od sebe ponudil svobodo za Janeza.

Deseti brat se je soočil s svojim očetom, zahteval izpustitev Kabliča in grofu dvoumno napovedal še en, precej bolj neprijeten, obisk. Na grofovem domu se je dolgočasila njegova soproga. Za zabavo je ukazala prešibati jetnika, če imajo katerega. Kablič je pod udarci omedlel, grofica se je prestrašila ter ga ukazala negovati. Nato se je začela igrati še z udomačenim medvedom. Zverino je tako razdražil vonj po jetnikovi krvi, da je raztrgala nesrečnico. Grofa je prihitel o tem obvestit vitez Pelzhofer, ki je bil priča dogodku. Grof se je zamislil nad tem. Žalostno novico so izvedeli med prvimi tudi menihi ravno med posvetom o tekočih zadevah.

Trlepov Janez, spet prosti »deseti brat« in Peter Klepec naj bi z Gregorjem in njegovimi Uskoki ponoči napadli žužemberški grad. Ko pa je izvedel Boštjan za bratove morilske naklepe, se je s tovarišema izmuznil in sklenil na lastno pest osvoboditi Kabliča. Pri tem opravilu ni šlo vse gladko. Do ječe sta se Boštjan in Klepec prebila s silo, nehvaležni rešenec pa ju je oviral na begu. Zatem so grad napadli Gregorjevi pajdaši ter se zapletli v bitko s tlačani, ki so prišli branit grad. K temu jih je silil strah pred ovaduhom v svojih vrstah. Klepec je odganjal tlačane in tega izdajalca po naključju odkril. Brez milosti ga je treščil v deblo drevesa.

Čez par dni je Deseti brat z zvijačo izsilil od Štepiča obljubo, da ne bo nasprotoval poroki Janeza in Ančke. Ravno tedaj se je izkazalo, da je revica zbolela. Za prvo silo je Boštjan svetoval nekaj domačih zdravil in se ponudil iti v samostan po zdravnika. Spotoma je pri Trlepih Janezu obzirno sporočil slabo novico. V Stično je prispel hkrati s slom iz Žužemberka, ki je prinesel sporočilo o nedavnem napadu. Opat je želel izvedeti, kakšno je glede upora razpoloženje med njegovimi tlačani. Od Klepca je zato dobil zagotovilo, da bo v sili on branil samostan. Janez je bil tačas pri Ančkini postelji in obljubil romanje v Stično za njeno zdravje. S Štepičem sta se vzajemno tolažila. Žužemberški grof se je vrnil iz Ljubljane, kjer je pokopal soprogo. Izvedel je za napad in se želel srečati s sinom Boštjanom. Na Grundljevem se je nato odvil ganljiv prizor. Deseti brat je pojasnil okoliščine dogodka z Uskoki. Grof se je ves spremenil in opatu razodel svoj sklep, da bo sina priznal ter mu v užitek dodelil gradič Sotesko. Iz Ljubljane je prišel ukaz, naj začno zbirati vojake. Grof je ukazal prijeti klateže in še posebej Kabliča, ki je še vedno delal škodo v gozdu. Ujeli so ga iz zasede, ko je ravno napadel Boštjana. Ančkina bolezen se je še kar vlekla. Janez je poromal, ves obupan, zdaj še na Kum. Tu so se množično sešli kmečki uporniki in Tahijev vohun je tu umrl z raztreščeno lobanjo. Doma je čakalo mladeniča samo veselje: Ančka je že okrevala in opat ga kliče v samostan, da bi mu podelil svobodnjaške pravice. Tam so srečali Boštjana, tako gosposkega, da bi ga skoraj ne prepoznali. Na Radohovi domačiji je edina hči kazala zanimanje za Trlepovega Franceta.

Širile so se vesti o uporih. Gospod Boštjan je Klepca poslal braniti samostan. Janeza bi zaradi ugleda Trlepovega rodu posavski uporniki radi imeli za vodjo. Tega ni utegnil takoj, ker ga »deseti brat« je zvabil s seboj v Ljubljano in mu med potovanjem razodel, da resno misli na poroko z Janezovo sestro Minko. V Ljubljani sta prisluhnila petju slavnega Gallusa. Janez se je potem v neki gostilni stepel s pijanim vojakom. Zdaj je bilo bolje, da se čimprej vrmeta. Posavci so dohiteli Janeza, ko je od doma hitel samostanu na pomoč. Vzeli so ga medse in šli nad samostan. Janez je govoril v dobro samostanu. Tudi opat je nagovoril upornike in jih osramotil. Tako so šli divjat drugam in Janeza zvelkli s seboj. Upornike je na Ojstrici premagal in razgnal baron Šratenbah. Janez se je pravočasno osramočen umaknil zmedi. Novi maši Radohovega sina – patra Angelika je kmalu sledila Janezova poroka. Sicer skromno slavje (zaradi lakote) počastita z navzočnostjo opat in prior.

Zgodovinsko ozadje

Stiški samostan je v letih od 1566 do 1576 vodil opat Janez v težkih razmerah.. Zaradi zapovrstnih slabih letin (lakote), notranjih razprtij, prodiranja protestantizma ter grožnje kmečkih uporov samostan ni imel več trdne pozicije. Opat sam je bil zapleten v tožbo z grofom Lambergarjem. Kljub vsemu se samostanu od strani lastnih podložnikov tokrat ni zgodilo nič hudega, ker je v času lakote hranil potrebne in popuščal pri dajatvah.

Zorec je v ospredje postavil upor iz poletja v letu 1573, da ga je lahko postavil v zvezo z enako dejavnostjo pri Hrvatih. Ta kmečki upor je bil tudi najintenzivnejši. Valvasorjeva Slava Vojvodine Kranjske priča o napadu nezakonskega sina Gregorja s tolpo Neapeljčanov na grad svojega očeta Jurija Turjaškega, grofa Žužemberškega. Napad se je v resnici zgodil leta 1559. Isti vir navaja zgodbo o nesrečni smrti Žužemberžanove žene v letu 1575. Na Grundljevem pa so v tem obdobju resnično bivali neki Semeniči.

6. 5 Vsebina izgnanih menihov

Poleti leta 1784 je nekega dne Trlepov France izvedel od Poberetove Neže, da jo opat sili v zakon z Nograškovim Markom, čeprav ve, da ima rada Franceta. Trlep je bil tedaj pri opatu v nemilosti, ker je bilo javno znano, da je živel v grehu s hišno deklo ter imel z njo otroka. Poparjeni France je odvihral, ker mu je postalo jasno, da Pobere ne bo hotel ugovarjati opatu. Istega dne je dobil opat pismo, ki je skoraj zagotavljalo razpust samostana. Z njegovo vsebino je seznanil podložne menihe in jih prepustil razpravi o tem. Sam je vzel priorja v kočijo na zadnji obhod samostanske posesti. Razgovor med patroma je dal slutiti, da je priorju razpust skoraj dobrodošel. Oglasila sta se pri Trlepu, katerega je želel opat prepričati, naj sam dopove sinu, kako nemogoča je njegova misel na poroko. Stari pa je bil uporen in končno je bil opat tisti, ki je v zavesti bližnje nesreče popustil ter dovolil zaželeno poroko.

Kasneje je Trlepa pri delu zmotil Jurij Slabe in ga prosil, če bi mu pomagal zbrati potnino za na Dunaj, kamor bi rad nesel pismo s pritožbo zoper graščaka s Soteske. Večino potrebnega denarja sta nabrala v žužemberški in soteški okolici, ker so grajski podložniki bolj razumeli Slabeta kot pa samostanski. Pismo, umotvor Vrbičevega gospoda, ju je pričakalo doma. Odločili so se poslati pismo s pošto. Slabe se je domislil tudi možnosti za svojo poroko s krčmarico na Pljuski. Trlepov Tone naj bi vzel njegovo sestro Polono za ženo, da bi najboljša kmetija pod gospostvom Soteske ne ostala brez gospodarja. Vprašanje je bilo le, če bo to Tonetu dovolil opat, ki sicer ni bil zoper Slabetovo srečo.

France je po opatovem obisku z novim upanjem zavil v Stično; Neži pa se še ni mudilo k poroki. Malo naj bi počakala, da bi Trlepov škandal potihnil. Užaljeni France se je sprl z njo in burno odšel. Doma mu je skušal oče dopovedati, da to ni nič hudega in on sam je razumel Nežino opazko. Neži je po Trlepovi napovedi res postalo hudo. V skrbi za njeno zdravje je šel njen oče k opatu s prošnjo za posredovanje. Po določeni meri odlašanja je Trlep opatu obljubil, da se bo potrudil s Francetom, če opat ugladi Tonetovo selitev na Slabetovo kmetijo.

Prior se je po obisku Ljubljane, kjer je srečal pri Blažu Kumerdeju še Linharta in Martina Kuralta, odločil zaprositi za razvezo od redovniških obljub. Precej mlajših menihov se je ravnalo po njem in to je hudo potlačilo že tako zaskrbljenega opata. France se je že toliko omehčal, da je poslal pevca Matevžka poizvedovat v Stično, kako in kaj. Ta je šel naravnost k Poberetu in Nežo povabil k nedeljski maši v Malem Gabru. To nedeljo so poslali k Slabetu Matevžka z novico o novih Soteščanovih muhah iz jeze zaradi pisma. France je pogrešil Nežo in jo sklenil obiskati. Na pol poti pa je že začel oklevati, raje je zavil v gostilno in naletel tam na Pobereta. Skupaj sta pila in Pobereta ga je poprosil, naj ga pospremi domov. France se je še vedno kujal.

Jurij Slabe je z zamudo došel do Trlepovih, kjer so sklenili podati pritožbo pri glavarju v Novem mestu. Trlep je ustavil poštno kočijo z Linhartom in Kuraltom, ki sta Slabeta rada vzela s seboj, ko sta slišala, po kaj gre v Novo mesto. Zdaj sta se France in Nace odpravila obvestiti o tem Jurijevo sestro Polono. Le-to so dan za dnem nadlegovali zaradi bratove odsotnosti grajski biriči ter zdaj zgrabili Franceta in Naceta.

Z ječo so ju hoteli prisiliti, da bi izdala Jurijeve namene. Očeta je zanj po dveh dneh že močno skrbelo in po Matevžku je izvedel, da sta v ječi. O tem je sam poročal opatu, Tone in Janez pa sta obenem zbirala sosede, da bi šli reševati njuna brata. Slabe je tačas pri glavarju Blagaju s podkupnino dosegel, da je ta poslal slabo posvariti graščaka s Soteske. Pot domov je deloma presedel na vozu. Po daljšem postanku v gostilni pa so njegove sopotnike – voznike iz zasede napadli razbojniki. Slabeta so vozniki z resno rano na glavi dostavili k Trlepu in obvestili o tem Pljuskarico. Ta je brž poslala po patra Tončka – samostanskega zdravnika in pohitela k ljubljenski ranjenci.

Pri Soteščanu je glavarjev sel učinkovito opravil svojo nalogo, da je ta zato na skrivaj izpustil brata. Domov grede sta srečevala sosede, ki so se ju ravno namenili reševati s silo. Trlep se jim je zahvalil in jih odpravil domov. Sam je želel izvedeti, zakaj sta bila sploh zaprta. Soteščanu je bilo zdaj že vsega dovolj. Svojemu neupogljivemu tlačanu Slabetu je dovolil poroko, ker ga je imel že vrh glave. Ni se branil zamenjati ga s Tonetom, za katerega pokornost je jamčil njegov oče.

Doma so našli zaskrbljeno Pljuskarico in patra Tončka, ki jo je na vse načine skušal potolažiti glede Slabetovega zdravja. O nezgodi so sklenili obvestiti Polono. Končno sta čez kratek čas France in njegov oče zasnela Poberetovo Nežo po predhodnem obisku pri opatu pl. Taufererju, ki je odobril vse zaželene poroke. S Trlepom sta se po novem prav imenitno razumela, saj je bilo tudi njemu žal za vse zamere. Oba je skrbela prihodnost. Kmalu za tem je neke noči Trlepa zbudil potres, ki je paničnim ljudem pomenil slabo znamenje. Nesreča je bila usodna za Matevžka, kateremu je ohromela leva roka. Njega in zapitega Vrbičevega gospoda so vzeli Trlepi pod streho. Kmalu je v Stični prihod gosposke kočije s spremstvom povzročil preplah. Cesarski komisar je prišel razpustiti samostan.

Zbiranje tlačanov je naraslo v upor, ker so se vsi bali možnosti nastopa novega graščaka. Opat je vplival na Trlepa, da je dosegel pomiritev strasti. Ko je komisija zaključila s popisom samostanskih dobrin, so morali menihi proč.

Zgodovinsko ozadje

Pisatelj v zadnji povesti o belih menihih uporabi dejstvo, da je bil v dobi vladanja cesarja Jožefa II Stiški samostan kot mnogi drugi razpuščen. Svojo vlogo verskega, gospodarskega in kulturnega središča v pokrajini je samostan že odigral, v preteklosti so pridobila veljavo mesta. Vrsta slabih gospodarjev in vmešavanje absolutne države v vodstvo sta že pred nastopom 18. stoletja ohromila moč Stične.

Razpustitveni dekret za Stično je stopil v veljavo 4. oktobra 1784. Krivdo za neugodno dokončno odločitev naj bi nosil prior Ignacij Fabiani, ki je menda očrnil prizadevanja svojega opata pri pristojnih vzvodih oblasti. Sum je še povečal, ko je že pred razpustitvijo stopil iz reda. Zadnji opat pred razpustom je bil v Stiškem samostanu baron Franc Ksaver Tauferer od leta 1764. Njegova rodbina je imela svoja posestva v okolici Višnje Gore. Bil je menda zelo izobražen in se mu pripisuje priredbo katekizma v slovenski jezik. Zaporedje dogodkov je Zorec povzel po Pesmi od stiških menihov. Posamezne kitice je nekaterim poglavjem dodal kot moto. Pesem je lahko poznal, saj je izšla 1882 v Ljubljanskem zvonu. V povest je vtikal tudi kratki pojavitvi razsvetljencev: Linhart, Kuralta ter Kumerdeja.

7. KONSTELACIJA OSEB

V tem poglavju sem najprej pregledno izpostavila vse tiste protagoniste, ki jih avtor samo omeni (z lastnim ali skupnim oz. občim imenom). To pomeni, da se ne pojavljajo kot govorce, niti s svojimi dejanji ne vplivajo na končni razplet pripovedi. Pod vsako izmed teh tabel bom navedla vsoti posameznikov. Deliti jih je mogoče po stanovski ali skupinski pripadnosti kakor tudi tiste govoreče osebe, ki jih bom za vsako povest posebej razdelila na take z lastnim imenom in one, ki jih označuje poklic ali skupinska oz. krajevna pripadnost, izmed katerih se z govorom oglašajo anonimni posamezniki. Tudi te bom seštela in skušala povzeti opažene razlike med posameznimi povestmi glede števila in pojavljanja oseb.

Že zgoraj – v vsebinskih obnovah se na splošno da razbrati, kakšna so razmerja med osebami, ki z govorom in dejanji vplivajo na dogajanje v povesti. Zato bom samo še poudarila nekatere lastnosti osrednjih protagonistov in njihovih nasprotnikov, kateri po moji oceni vplivajo na potek dogodkov v povestih.

7. 1 Samo omenjene osebe

Beli menihi	OMENJENE OSEBE	VSOTA
<i>Tlačani</i>	<i>polsvobodni</i> Repnik; Rodanini sinovi, stiški, šentviški in uporni gabrovski tlačani;	posameznik in 4 skupine;
<i>Napadeno spremstvo trgovcev</i>	oborožena četa stražarjev; hlapci oz. vodniki konj;	2 skupini;

Beli menihi	OMENJENE OSEBE	VSOTA
<i>Plemiči</i>	Marjeta Šumbreška in njen oče Majnhart, Turjačan s hčerjo Nežo, Ortenburžana: Volfrad in bratranec Henrik iz Stražišča, koroški vojvoda Henrik IV. Španhajmski, Ortolf Ostrovrški; gospodje Celjski, Vovberški, Sovneški, Mariborski, Rajhenburški in Laški;	8 posameznikov in skupina gostov na Svibnem;
<i>Grajski uslužbenci</i>	ječar Dimež in (njegova mati) vešča Ljuta s Police, ostarela kuharica Mojca, Emina spletična; višenjski hlapci, četa šumbreških vojakov ter razni sli;	4 posamezniki in 3 skupine;
<i>Ljubljanci</i>	<i>trgovci:</i> Jurij Baloh, Matija Bobnar, Nikolaj Zanetič; <i>čolnarji:</i> Andrej, Matija in Marko; Janezovo dekle Katra, goljufivi krčmar Plavec ter zvezdogled Janez Lesica;	9 posameznikov;
<i>Posebnosti</i>	patriarh Peregrin pošlje zidarje iz Čedad; omenjeni Črnigoj, ki ga je ubil Mihael; hostnik, volkodlak in slednjič Oger, ki je bil nevaren Majnhalmu.	5 posameznikov in 1 skupina.

Če ne upoštevam Ogrov, kot splošne nevarnosti, sem naštela v prvi povesti omenjenih 17 posameznikov in 11 skupin oseb.

Stiški svobodnjak	OMENJENE OSEBE	VSOTA
<i>Svobodnjak</i>	je bil Trlepov izobčeni ded;	posameznik;
<i>Tlačani</i>	Trlepovi hlapci in dekle; tlačanka, kateri je Trlep pohabil moža; skupina Krajinčanov, Stičani, Gabrovci, Martin Petan ter družina Primoža s Sel;	5 skupin in 2 posameznika;

Stiški svobodnjak	OMENJENE OSEBE	VSOTA
<i>Samostanski prebivalci</i>	brata: kuhar in vratar, pater ceremoniar, stiški šolarji; pleterski prior Gregor in tamkajšnji oskrbnik;	5 posameznikov in 1 skupina;
<i>Plemiči</i>	cesarski glavar Viljem Turjaški, Andrej Baumkircher, ponunjena Adelina sestra Matilda, Trojan in Konrad Turjaška ter Šumbrežanova hči, omožena z graščakom na Grumlovem;	6 posameznikov;
<i>Služabniki</i>	hlapci s Šumbrega, dekla Lenka, krščenice, biriči, opatov sel in birič s Svibnega, ki ga je ubila nerodna Urša;	3 posamezniki in 3 skupine;
<i>Udeleženci sejma</i>	šentviški obrtniki; glumači, piskači, vrvohodka, morska deklica ter vedeževalka.	3 skupine in 3 posameznice.

Če prezrem večkrat omenjene Turke, je v drugi povesti omenjenih 20 posameznikov in 12 skupin oseb.

Stiški tlačan	OMENJENE OSEBE	VSOTA
<i>Tlačani</i>	udeleženci shoda v Mirenški jami, neki Gomilar, Trlepova Rezika in Tone, Boštjanova mati Lucija in njen oče Ščitnik, Ilija Gregorič (hrvaški kmečki starešina), uporniki iz Rajhenburga, Sevnice, Boštanja, Radeč, s Planine in Podčetrтка, Tlačani iz Martinje vasi in med njimi privlačna Jera, pokojna Klepčeva žena, vešči: iz Soteske in Primskovega, žužemberški tlačani ter božjepotni vojvoda;	8 skupin in 11 posameznikov;

Stiški tlačan	OMENJENE OSEBE	VSOTA
<i>Plemiči (knezi) in prelati</i>	cesar Maksimilijan II., deželni glavar Herbart Turjaški, pokojni dunajski škof Jurij Sladkonja, deželni profos Maas, grozni Ferenc Tahi in baron Feliks Šratenbah;	6 posameznikov;
<i>Služabniki (najemniki)</i>	zoper uporne kmete najeti Uskoki; spremstvo žužemberškega grofa, ubiti Turnov valpet Gregor ter molčeči Uskok Vaso;	2 skupini in 2 posameznika;
<i>Redovniki</i>	novoverca: patra Blaž in Tomaž, frančiškani v Ljubljani ter onečaščene dominikanke v Studenicah;	2 posameznika in 2 skupini;
<i>Posebnost</i>	pojavnost pravdača in znamenitega Gallusa.	2 posameznika.

V tretji povesti ločimo dve skupini Uskokov: zgoraj omenjene vojaške najemnike in v govoru udeleženo roparsko skupino. Dvomim, da gre za ene in iste. Sicer pa naraste število oseb na 23 posameznikov in 12 skupin.

Izgnani menihi	OMENJENE OSEBE	VSOTA
<i>Tlačani</i>	kmet Praznik, Trlepova dekla Franca in njen ženin, Nograškov Marko z očetom, Pljuskaričin pastirček, stiški, soteški in žužemberški tlačani, Trebanjci ter krdelo Žubinčanov in Temeničanov;	6 posameznikov in 5 skupin;
<i>Redovniki in kleriki</i>	cistercijana: pokojni pater Celestin in spovednik – pater Pavel; šentviški župnik Ignacij Sebastjan Kralj; frančiškana: novomeški gimnazijski prefekt in kaznovani Franc Ksaverij Paradajzar;	5 posameznikov;

Izgnani menihi	OMENJENE OSEBE	VSOTA
<i>Vladarji in prelati</i>	cesarica Marija Terezija in njen naslednik Jožef II., škofa: pokojni janzenist Herberštajn ter »razsvetljeni« Brigido, dunajski kardinal Hercan, novomeški prošt Jebačin in pobožna vojvodinja Virida;	6 posameznikov;
<i>Državni in graščinski uslužbenci</i>	poštar Fedran s hlapci, komisarjevi pomočniki in biriči, proštov oskrbnik Pugelj ter soteški hlapci;	2 posameznika in 3 skupine;
<i>Učenjaki</i>	zdravnik Marko Gerbec; slovničarja: oče Marko Pohlin in germanist Ivan Žiga Popovič, stiški kronist pater Pavel Pucelj;	4 posamezniki;
<i>Dijaki</i>	razburjeni gimnazijski dijaki, med njimi Jenič in omenja se njegova lepa sestra.	skupina in 2 posameznika.

Tokrat sem naštel 26 omenjenih posameznikov in 9 skupin oseb. Sicer pa se v vseh štirih povestih o belih menihih vedno omenja 4 skupine: tlačane in služabnike plemičev, plemiče ter redovnike oz. klerike.

7.2 Osebe v Belih menihih

STANOVI	OSEBE Z LASTNIMI IMENI	OSEBE S SKUPNIM ALI OBČIM IMENOM
<i>Svobodnjaki</i>	Trlep s hčerjo Ljubo, Gorazd s sinom Žitovitom ter Brezovšek;	
<i>Tlačani</i>	Živka je Ljubinova in Stojanina hči, Hotimir pa Vitogojev in Malin sin; Rodana s hčerjo Jeleno, stiška tlačana: Svetin in Belin;	šest »kresnic«, višnjegorski kresovalci; kmetje, ki se uče umnega kmetovanja; uporni Gabrovci;

STANOVI	OSEBE Z LASTNIM IMENOM	OSEBE S SKUPNIM ALI OBČIM IMENOM
<i>Menihi in kleriki</i>	opat Vincencij, zdravnik pater Konrad, patra Herand in Robert; arhidiakon Herman Ortenburški;	vikar v Šentvidu;
<i>Napadeni tovarniki</i>	trgovca: Krištof Planina in Štefan Blagajne; vodnik Budislav, hlapec Mihael ter neki Primorec;	posamezni hlapci oz vodniki konj;
<i>Plemiči</i>	Majnhalm, Henrik, Ditrik in njih sestra Ema; Urh Ljubljanski, Oton Ostrovihar s hčerjo Zofijo ter Gunter Celjski;	
<i>Grajski uslužbenci</i>	višenjski valpet Hartvik, ovaduh Zlebor, hlapec Somrak; Urhov pisar Tomaž Sladkonja;	Urhovi suličarji, oskrbnik Ortolfa Ostrovrškega v Sostrem; pogojno sodi sem še potujoči pevec;
<i>Ljubljančani</i>	čolnar Janez, godec Jurij Žerjavec;	vsiljivi trgovčič in opravljivi meščanki;
<i>Zidarji iz Čedad</i>		stavbenik, Črnigojev prijatelj ter njegovi somišljeniki;
8 družbenih skupin	30 posameznikov z lastnimi imeni.	7 skupin oseb in 8 posameznikov s skupnimi oz. občimi imeni.

Pripoved začne in konča Zorec s svobodnjakom *Trlepom*, ki je v začetku nasprotnik vsakršni gosposki. Nasprotuje tudi gradnji samostana, ker v njem vidi konkurenčnega posestnika. Manj srečni tlačani v njem vidijo vzor uspešnega in uglednega moža in mu na tihem celo zavidajo. Za vzor si ga je vzel mladi, simpatično predstavljeni *Hotimir*, kateremu na poti do sreče z izvoljenko *Živko* stoji grajsko okolje: ne samo zdolgočasena gospoda *Majnhalm* in *Henrik*, pač pa tudi zoprni *Zlebor* in preračunljivi valpet *Hartvik*. Oviro za grajsko samopašnost pomeni prihod cistercijanov v Stično, česar se *Višnjana* zavedata.

Beli menihi si hitro pridobijo spoštovanje in zaupanje, njihova dejavnost duhovno prerodi grajskega *hlapca Somraka*. Kakor za mlada tlačana sprva kaže slabo, pa že napad na potujoče trgovce začne spreminjati razmerja moči. Vest o izgredu pride na uho Višnjanom nenaklonjenega *Urha Ljubljanskega*, namestnika deželnega glavarja. Sedaj je Majnhalm odvisen od dobre volje svoje pobožne sestre *Eme*, ki prisluhne tožbam obupanega Hotimira. Za bratov zagovor pred Emi naklonjenim Urhom izsili prihod Živke v njeno službo. Živka je tako začasno deležna varnosti in zanimivosti potovanja v Ljubljano in še dlje.

Že tačas se začne neverjetna preobrazba robatega Majnhama, povzročena z njegovim srečanjem z Zofijo Ostrovrško. Henrik okreva za nevarno rano in se druži s patrom *Konradom*, *Ditrik* pa je ves čas na Šumbregu in dvori tamkajšnji gospodični. Trlep se počasi sprijazni s sosesčino z menihi, ko se ti izkažejo kot umni kmetovalci in tudi dobri delodajalci. V deželo prihajajo vznemirljive vesti o *Ogrih*, ki silijo čez mejo. Nove okoliščine začne izrabljati zamerljivi Hartvik, ki v Majnhalmovi odsotnosti nadleguje tlačane in se spotakne ob Trlepa. Ta se dobro zaveda svojih pravic in zagrozi Majnhalmu s tožbo. To bi zelo ustrezalo Urhu v Ljubljani, ki vidi v Višnjanu tekmeča pri gospodični Ostrovrški. Dogodke usodno pospeši zunanja nevarnost – *Ogri*, ki razreši vse prejšnje konfrontacije.

Hartvika po pravici zadene smrt po sovražnem Ogru, Hotimir se izkaže junaka, ko reši sicer nepriljubljenega Majnhalma in se potem znajde, presrečen, skoraj v nebesih. Trlep je priča izpolnitvi njegovih sanj. Tudi Majnhalmu se hkrati z Ditrikom nasmehne sreča v ljubezni, njemu samemu pa še zraste ugled med plemiči in Urh mora odstopiti od kazni zanj.

Posebnost je tukaj pojava velikanov: nekaj zaleže že zidar *Mihael*, ki ga posvoji *Rodanina* družina. Njeni *sedmeri sinovi* zbujajo strah celo pri graščakih in ranjeni trgovec *Krištof Planina* si ne bi mogel najti boljšega zatočišča od njihove moči. Opat *Vincencij* se izkaže kot dober pastir ljudstvu in mora krotiti pretirano strogost patra *Heranda* ter omejevati samovoljo čedadskega *stavbenika*.

7. 3 Osebe v *Stiškem svobodnjaku*

STANOVI	OSEBE Z LASTNIM IMENOM	OSEBE S SKUPNIM ALI OBČIM IMENOM
<i>Svobodnjaki</i>	Trlep z ženo Katarino, njegov umirajoči tast Brezovšek, Radoh s hčerjo Marušo;	Trlepova mati;
<i>Tlačani</i>	orjaški Kopič, Primož s Sel, dekla Liza in njen oče Damijan, polsvobodni Jakob Mirenčan, svojeglava dekla Marijana ter nerodna Urša;	Trlepova: prvi hlapec in pastir ter gabrovski ogledniki;
<i>Gospoda</i>	Ivan Šumbreški z ženo Ano, njegov bratranec Pankracij Žužemberški s hčerjo Adelo, zaljubljeni Krištof Lamberg in njegov tovariš Kozma Hohenvart; Marko Kozjek, Rudolf Višenjski ter Friderik Rauber;	
<i>Sluge graščakov</i>	naveličani birič Marko;	šumbreški valpet, opravljive Adeline spletične ter žužemberški suličarji;
<i>Samostan oz. kleriki</i>	opat Urh, patri: zdravnik Lavrencij, oskrbnik Fortunat, pater Evstahij (avtor Stiškega rokopisa) in učitelj Tadej; kostanjeviški opat Egidij, mekinjska opatinja Barbara Polec;	šentviški vikar, samostanski tovorniki in suličarji;
<i>Turki</i>		četa, ki jo pobije Kopič, bosanski aga – Damijanov gospodar;
<i>Posebnosti</i>	gosposki odpadnik Ambrož.	vešči: z Dolge njive, zlobnica s Primskovega.

Tukaj je predstavil avtor 7 družbenih slojev, v katere sodi 31 posameznikov z osebnimi imeni ter 8 posameznikov in 6 skupin s skupnimi oz. občimi imeni. Turki se v primerjavi z Ogri iz prve povesti izkažejo za veliko bolj dejavne in s tem tudi nevarne. Samostanski pripadniki so številčnejši, saj avtor vključi še dogajanje izven Stiškega samostana: dogajanje v Mekinjah ter spor med Kostanjevico in Pleterjem.

Ugledni *Trlep* ima v začetku pripovedi za sovražnika svoje sreče hudo bolezen žene *Katarine*, ki je, kakor si sam očita, kazen za moralni spodrsrljaj v njegovi mladosti. Zgolj iz predsodkov ne zaupa žene takoj v roke patra *Lavrencija*, katerega pokliče mnogo prepozno. Povrhu tega se s tem zameri še *veščici s Primskovega*. Nekega pomladnega večera odslovi svojeglavo in nespoštljivo deklo *Marjano*, ki kasneje sodeluje s *šumbreškim valptom* in tako škoduje *Primožu s Sel*. Vemo namreč, da je sprožil spor graščaka s Šumbregom za tlačanko *Lizo*, ki sta jo ogrožala valpet in njegova zaveznica – *graščakinja Ana*. Slednjo sovraži svak, *gospod Ambrož*, ki se iz kljubovanja odloči ugrabiti *Lizo* in jo dostaviti na *Trlepovino*. Z *orjakom Kopičem* jo iztrgata iz valptovih rok. Protesti naščuvanega Šumbrežana so pri opatu naleteli na gluha ušesa.

Graččakinja ni mirovala in je posredno zakrivila valptov pristonek v ječi. Omenjeni se je tam prelevil v zaveznika tlačanov in pozneje tudi preseneti samega *Trlepa* z obvestilom o nakanah Šumbrežanov. Šlo je namreč za njive na *Medvedjeku*, ki jih je opat ponudil *Gabrovcem, Ivan Šumbreški* pa je le-te pri delu oviral in sprožil incident, ki bi ga kmalu napravil za izobčenca. Opat bi ga z vso pravico smel kaznovati, a je na prošnjo žužemberškega grofa *Pankracija Turjaškega* pristal na odškodnino in javno pokoro. Po smrti *Katarine* se *Trlep* nagiba k pridni in lepi *Lizi*, ki za to niti ne ostane neobčutljiva. Le *Trlepova mati* doseže, da se sin končno odloči za *Radohovo Marušo*. Še pred tem pa silni *Kopič* skoraj obupa, ker se izjalovi njegova snubitev *nerodne Urše*. Vso zmedo poveča in tudi razreši turška nevarnost. *Gabrovski ogledniki* še pravočasno uidejo množinam *Turkov* s *Kopičevo* pomočjo. Z novicami jih prehitijo *Lizin* pogrešani oče *Damijan* a vse to premalo presuni opata, da bi poiskal varno zatočišče. Njega samega reši *gospod Ambrož* z nekaterimi menihi. Njegova pekoča vest deloma vpliva na novo srečo *Kopiča* z *Lizo* ter *nerodne Urše* s *turškim ujetnikom*.

Usoda *gospodične Adele* je ostala nejasna; zmedeno deluje v svojih hotenjih. Tako je sklepal tudi nepogrešljivi pater zdravnik Lavrencij. Če se dotaknemo še enkrat Ambroža, je ta (na jezo svoje svakinje) postal samostanski oskrbnik in v tej službi zmanjšal škodo samostana.

7. 4 Osebe v *Stiškem tlačanu*

STANOVI	OSEBE Z LASTNIM IMENOM	OSEBE S SKUPNIM ALI OBČIM IMENOM
<i>Tlačani</i>	Trlep s sinovi: Janezom, Francetom in Minko, zborovalca Repnik in Košutnik, Kablič in njegova Marinka; Peter Klepec, smolar Ostanek, neki Dimec ter uporniški starešina Miklav s Čateža;	Trlepova žena; ovaдуški Krajinčan, zaspana stražarja na shodu, hrvaška hodotaja; uporni posavski tlačani;
<i>Svobodnjaki</i>	Štepič s hčerko Ančko, Radoh s hčerjo Tončko;	
<i>Plemiči</i>	Žužemberčan Sebastjan Turjaški, njegova nesrečna soproga Ana; gospod Semenič in njegovi gostje: Kozma s Kravjeka, Višenjski, stari gospod z Bogenšperka; vitez Pelzhofer, baron Turn in njegova razvajena hči Levkarda;	
<i>Sluge gosposke</i>	logar Gorenjko, žužemberški valpet Rupert, čuvaj Šimen, suličarja Lipe in Urh; Turnov pisar Pavel Komar;	stiška hlapca, razkrinkani Tahijev valpet;
<i>Menihi oz. kleriki</i>	opat Janez, prior Benedikt, zdravnik pater Lukež, novomašnik pater Angelik; luteranski predikant Krištof Slivnik;	menihi plemiškega rodu in vsi drugi, ki to niso bili;
<i>Ljubljancani</i>	čevljar Ogrizek, mesar Kozoderec, krojač Šivec, mizar Bobnar ter točajka Agata;	pijani vojak;
<i>Posebneži</i>	»deseti brat« Boštjan, njegova spremljevalca: zamaknjena Polona in neki Ilija; Boštjanov polbrat Gregor.	roparski Uskoki.

Iz sedmih družbenih slojev izhaja tokrat 45 posameznikov z osebnimi imeni ter 10 posameznikov in 4 skupine oseb s skupnimi oz. občimi imeni. V tretji povesti zasledimo največje število oseb z lastnimi imeni v vsej trilogiji. To je zdaj zadnja povest, ki še vključuje bajna bitja. Na kratko smo priča pojavitvi luteranskega pridigarja Krištofa Slivnika ob omembi smrti Ane z Žužemberka. Kakega posebnega vpliva dejstvo o reformaciji na razplet Zorčevo povest ni imelo.

Trlepovi so že v drugi generaciji tlačani in sprva kaže, da bo to oviralo mladega Janeza, če bi se hotel oženiti s svobodnjaško *Štepičevo Ančko*. *Ostareli Trlep* je obremenjen z boleznijo in vsi skupaj še z lakoto. Vročekrvni Janez bi bil od začetka pripravljen upirati se in zato ga zelo zanima početje *hrvaških agitatorjev za upor*. Na shodu v Mirenški jami nastopi »deseti brat« in modruje o smiselnosti upora. Upravičeno se posmehuje nekaterim posameznikom. Iz poznavanja ljudi ima grenke izkušnje. Vseeno se odloči delovati v dobro tistih, ki se sami ne znajdejo. To se obnese pri Janezu, s katerim postaneta prijatelja, ne pa tudi pri nehvaležnem *Kabliču*. V dobro tega se je soočil s svojim jezljivim nezakonskim očetom. *Grof z Žužemberka* izgubi ljubljeno ženo in v tem vidi izpolnitev Boštjanovega svarila o nesreči. To in obvestilo o napadu Uskokov na grad mu da misliti: popolnoma se spremeni v odnosu do najdenega sina. Zanj gmotno poskrbi in tudi načrtuje poroko z bogato dedinjo.

Če se znova ozremo k Janezu, je ena ovira v ljubezni zamenjala drugo. Ančka težko zboli in Janez se s svojim vedenjem uspe prikupiti bodočemu tastu. Ko za dekletovo zdravje roma na Kum, pridobi v senci očetovega ugleda status vodje *upornih Posavcev*. Doma izve dobre novice: nevesta mu ozdravi in *opat Janez* ga osvobodi tlačanstva. V Ljubljani se izkaže v možatosti. Ga pa potem popari klavrn zaključek upora na Ojstrici in se previdno izmuzne. Njegova poroka sproži še druge. Nakazana je Boštjanova z Janezovo sestro Minko, za katero naj bi srečni svobodnjak posređoval. Zorec v povest vključi bajno močnega in dobrodušnega *Petra Klepca*, ki ga v povesti kazi naivna vera v čarovnice in moč urokov. Zanimiv pojav je tudi *gospod Semenič* – dober Boštjanov prijatelj, ki ga zanima ljudsko slovstvo.

7. 5 Osebe v Izgnanih Menihih

STANOVI	OSEBE Z LASTNIMI IMENI	OSEBE S SKUPNIMI ALI OBČIMI IMENI
<i>Tlačani</i>	Trlep s sinovi: Janezom, Tonetom, Francetom in Nacetom; dekla Bregarjeva Ančka, Pobere s hčerjo Nežo, Jurij Slabe s polsestro Polono in nevesto Pljuskarico; opravljiva Krtuca, neki Šmarec ter bajtar Čandek;	Trlepova nezakonska hči; stavec s Temenice, stiški opravljivci, stiška vdova z osmerimi otroki; vozniki, fantje s Ceste, Šentvidci ter fantič, ki ga je pičila kača;
<i>Menihi oz. kleriki</i>	opat Tauferer, prior Fabiani, zdravnik pater Tonček;	redovni bratje: cerkovnik, kočijaž, vrtnar in vsi starejši menihi, ki jih prizadene razpust;
<i>Posebneži</i>	pevec in sel Matevžek, boemski Vrbičev gospod ter čudaški dijak Jurij Nabore;	
<i>Plemiči</i>	Soteščan, okrožni glavar – grof Blagaj, cesarski komisar Buzet;	
<i>Državni in graščinski uslužbenci</i>		soteški valpet, glavarjeva: vratar in pisar; proštovi biriči;
<i>Slovenski razsvetljevci</i>	šolnik Blaž Kumerdej, učenjak Martin Kuralt ter dramatik Anton Tomaž Linhart;	
6 družbenih skupin	28 posameznikov z osebnimi imeni.	10 posameznikov in 8 skupin oseb s skupnimi oz. občimi imeni.

V zadnji povesti se opazno zmanjša število poimenovanih plemičev. Po moje je to zato, ker so postali manj pomembni zaradi reform cesarja Jožefa II. Prav tako majhen vpliv na končni razplet povesti imajo *graščinski uslužbenci*.

V zadnji povesti prvič ni nihče izmed njih imenovan z osebnim imenom. Pojavitev velikanov zamenjata: veseljak Matevžek in boemski izobraženec Vrbičev gospod; moč prvega je v veseli naravi in prebrisanosti, drugoimenovani pa z znanjem posredno nagaja mogočnikom.

Trlep je vsaj v začetku povesti zaradi moralno vprašljivega vedenja v opoziciji s samostanom, ker si ne pusti posegati v zasebne zadeve. Samo tedaj si želi razpusta v upanju, da si pridobi kaj zemlje. Ves čas ima, naj stori karkoli že, podporo v *sinovih*; prav *France* pa kmalu postane žrtev svojega trmastega ponosa in na drugi strani ljubezenskega hrepenenja. Ko opat že popusti z dovoljenjem za poroko se *Neži* po nerodnosti zareče žaljiva opazka, ki ju za dolgo časa loči. Sam *Trlep* zdaj uvidi posledice svoje zmote in poskuša pomiriti užaljenega sina. Na drugi strani se pojavlja samozavestni *Jurij Slabe*, ki je ves čas v konfliktu z *graščakom iz Soteske*. Zoper njega bi si upal celo pred cesarja. Pomagalo je pa že podkupiti okrožnega glavarja – *grofa Blagaja*, ki je poslal na grad in v okolico sla z nalogo, da prisluhne pritožbam tlačanov. Toda ravno podkupovanje se zdi *Slabetu* prezira vredno. S pomočjo *Trlepa* le doseže *Soteščanovo* spoštovanje reformiranih postav. *Opat Tauferer* je zaradi grožnje obstoju samostana izgubil precej dobrejdnega vpliva na plemenitaše, kakršnega so imeli predhodniki. Tako se je *soteški graščak* le požvižgal na njegove pozive, da izpusti ujeta *Trlepova sinova: Franceta* in *Naceta*. Predstojniku torej preostane le vdanost v božjo voljo in tolaženje *starejših menihov*, ki jih bo razpust prizadel najhuje. *Prior Fabiani* pa niti ne počaka dejanske razpustitve in odide svojim ambicijam naproti ter da slab zgled *mlajšim*, utesnjenim *menihom*. Žaljivo deluje *komisar Buzet*, ki po sebi sodi menihe, češ da bi prav radi utajili samostansko imetje. Da ne dela usluge stiškim tlačanom, sprevidi, ko grozi upor zoper morebitnega novega graščaka. Med seboj ljudi povezuje dobrovoljni drobn *Matevžek*, ki prenaša novice. Na strani tlačanov je zapiti *Vrbičev gospod*, ki tlačanom pomaga s pismenimi izdelki. Ne moremo niti mimo pojava *slovenskih razsvetljencev: Blaža Kumerdeja, Martina Kuralta* in *Antona Tomaža Linhart*, katerih nazore razberemo iz njihovih razgovorov.

V vseh povestih opažam prisotnost (v večji ali manjši meri) 4 glavnih skupin oz. družbenih slojev. Potrjujem prisotnost tlačanov, svobodnjakov, cerkvene ter svetne gosposke. Menihi so skozi osebnost patrov zdravnikov predstavljeni nasploh simpatično.

Slabo avtorjevo poznavanje miselnosti plemičev pa le-te praviloma riše s črno barvo z redkimi izjemami ali pa duševnimi preobrti iz absolutno zlih osebnosti v povsem pozitivne. Govoreči posamezniki praviloma nastopajo z lastnim imenom. Vse povesti se začnejo dogajati s pojavitvijo Trlepa, ki druží tetralogijo v primerjavo z domačijsko povestjo **Domačija ob Temenici**. V prvih dveh povestih se ta predstavlja kot ugleden svobodnjak, v zadnjih dveh pa kot skrben in dobrohoten oče številnih otrok (in tu kljub tlačanstvu ohranja določen ponos).

8. PRIMERJAVA ZGODOVINSKE TETRALOGIJE Z DOMAČIJSKO POVESTJO »DOMAČIJA OB TEMENICI«

Ob branju tetralogije ugotavljam, da sta v nekaterih vsebinskih potezah v največji meri z domačijsko povestjo primerljivi *Beli menihi* in pogojno še *Stiški svobodnjak*. Primerjala sem ju na osnovi podobnosti protagonista – Trlepa in še nekaterih motivov.

PRIMERJAVA	<i>Beli menihi (Stiški svobodnjak)</i>	<i>Domačija ob Temenici</i>
<i>Pojava Trlepa – z njo avtor vstopa v oba žanra;</i>	Status svobodnjaka in z njim povezanega ugleda Trlepa dviga visoko nad manj srečne tlačane.	Trlep je tu z umnim gospodarjenjem posestnik zavidanja vredne posesti. Zviška gleda na bajtarje ipd.
<i>Problematika nasledstva</i>	Nasledstvo je začasno ogroženo v <i>Stiškem svobodnjaku</i> , ko Trlepu prva žena ne more dati sinu.	Trlepov sin Janez je šel iskat srečo v Ameriko in se ni vrnil, ko je oče to želel. Tudi njegova ženitev je očeta potrla.
<i>Izguba zemlje</i>	Trlep se mora najprej sprijazniti z dejstvom, da Majnhalm podari tri zaželene posesti samostanu.	Hči in dedinja Marička možu na ljubo proda rojstno domačijo.

PRIMERJAVA	<i>Beli menihi</i>	<i>Domačija ob Temenici</i>
»Izguba zemlje«	Trlepovo bolezen je valpet izrabil, da si je upal odrezati tri brazde svobodnjakove njive na meji.	Prodajo je sprožilo Trlepovo vmešavanje v zetovo delo. Posest pride v roke slabega gospodarja.
<i>Končni razplet</i>	Tožbo zoper grad utiša nevarnost ogrskega vpada. Sam Trlep se pa sprijazni s sosesčino menihov, pri katerih ga navdušuje njihovo umno gospodarjenje.	Novinec na Trlepovini se zadolži že pri samem nakupu posesti in kasneje še bolj. Iz strahu pred dražbo je na tihem prodal posest ravno Trlepovemu Janezu, ki se je še pravi čas vrnil v domače kraje.

V obeh žanrih je možno zaslediti množico ganljivih izjav v odnosu do rodne grude in njene rodovitnosti. Tako najprej v *Belih menihih* sam Trlep spreminja svoje vrednotenje meniškega ravnanja z zemljo: »Globoko orjejo ... Znajo, o, znajo – kdo bi si bil mislil? Glej, in široke kraje delajo ... pametno, prebito pametno ... Naše njive so pa v samih razorih ... « (117/118).

Dalje: »Saj res niso napačni ljudje; vedó, kaj je zemlja, ljubijo jo« (118)

Hotimir se odpove selitvi na meniško posest: »Kako bi šel z zemlje, ki jo ljubi moj oče in ki ji je služil ves naš rod?« (124).

Trlep pripoveduje kmalu zatem Hotimiru, zakaj spreminja prvotno mnenje o menihih. »Glej, po pravici ti povem, da so mi tile menihi že močno všeč. [...] Ker zemljo ljubijo, vidiš, [...] In kako ti kmetujejo! Skrivaj hodim na meniško polje in se učim, ni me sram povedati« (149).

Henrik zavrne Brezovška v pritožbi zoper Hartvika: »Kako pa je s tistimi brazdami, ne morem reči še nič; vem samo, da je Trlep zmerom lačen zemlje. Najbrž je že vsa ta leta po malem silil čez mejo, Hartvik pa je opazil šele zdaj ... O, kar tiho naj bo, predobro ga poznamo, lakotnika!« (149).

Trlep trdi: »Ko kmet hodi takole po polju, se mu srce odpira na stežaj in se veseli svoje blagoslovljene lasti. Gorje pa se mu je, če priroda nagaja s sušo ali z točo!« (157);

in pristavi: *»Priroda se ga spet usmili, rane se zacelijo, nič mu ne more oskruniti te ljubezni«* (157).

Slednjič še ugotovi razliko med graščinami in samostanom: *»Grajski, čeprav so zemlji mogočni gospodarji, jo marajo le, kolikor jim vrže tlačanskih davščin; [...] – zdajci pa pridejo tile menihi, možje, učeni za ta in oni svet, ki so takisto mogočna gosposka, pa ti vendar bolj ko jaz sam poznajo mojo, našo zemljo, jo ljubijo in ji strežejo, kakor nihče med nami ne ... ! In niti ni njih rodna, domača zemlja ... !«* (158).

V **Domačiji ob Temenici** je gospodar Trlepovine ponosen na svoje dosežke: *»In tistale bela lisa sredi velikega vrta, tista mogočna hiša, gledajoča po polju in travnikih Temenici in tja v hoste, je ponosna Trlepovina«* (7).

Vse to bi potrebovalo gospodarja in njegove krvi. Zato mora obžalovati odsotnost sina. *»Ko je bil sin Janez star devetnajst let se je izpeljal iz očetovega gnezda in jo potegnil v Ameriko, da bi se umeknil trdemu in sitnemu očetu«* (9).

Marička se po prepisu posesti nanjo odloči za možitev. *»A ko se je oglasil Kraševčev Nace [...], ji je srce zakoprnelo. [...] On ji je bil že dolgo všeč. Rada ga je videla, ker je bil delaven in resen, da so ga vsi radi imeli«* (21).

Stvari se zapletejo, ko se Trlep vtakne že tudi v zetovo rojstno domačijo. Sledi hud spor med njima. Marička na Nacetovo prigovarjanje s težkim srcem pristane na prodajo svojega posestva. Trlepa tolaži dejstvo, da ima možnost vsaj nekje gospodariti. *»Tisti, ki so mislili, da vse vedo, niso bili iznenadeni. Saj so slutili, da sta vdova Goršela in Trlep, ki je več let imel bolešno ženo, obnavljala, kolikor je bilo prav, ljubezen iz mladih let še, ko je Trlepka živila. [...] Zdaj, ob ženitvi, so ju gledali izpod klobuka in obrekovali«* (33).

Omenila sem že, da se pokaže v zapravljenosti in nevestnem gospodarjenju novinca na Trlepovini, možnost ponovne pridobitve posesti, če bi hotel Kraševčev Nace pritisniti na dolžnika. Ta bi to storil le v prid svaka, ki je naznanil svojo skorajšnjo vrnitev v domovino. Na nasvet soseda se obupani dolžnik sam obrne na Janeza in mu proda domačijo.

Sinova vrnitev prerodi očeta, ki ga že lep čas lomi kes zaradi nastalih razmer. *»Trlepi, pravi Trlepi se bodo spet rodili iz tebe, [...] o prelepa, preljuba zemljica naša ... !«* (110).

Janez se izkaže z izkušnostjo. »Janez je po dogovoru s sosedi [...] zaokrožil in zložil polje, travnike in hosto in je zagospdaril veleveliki, prenovljeni, v bridkosti in ponižanju prestrašeni in poveličani Trlepovini ... « (112).

9. POVZETEK KRITIŠKIH ODMEVOV NA TETRALOGIJO

Ivan Zorec se je le skromno zapisal v literarno zgodovino. Bolj so ga ocenjevale sočasne literarne revije. Matičina Zgodovina slovenskega slovstva ga edina žanrsko označuje. Obveljal je za domačijskega pisca, ki se je največ ustavljal pri dolenskih rojaki. Pri njem je v vrsti del opazen prehod od zgodnjega preprostega naturalizma do moraliziranja in sentimentalne hvale zdrave zemlje. Tetralogijo uvršča članek o njem v nadrejeni okvir večerniških povesti ter opozori še na avtobiografijo *Iz nižav in težav*, ki je izhajala v reviji Mladika v letih 1937 do 1941.

Povsem razumljivo se je tako pozitivna kot negativna kritika dotaknila v največji meri prve izmed štirih povesti. Pohvalno so se na mohorjansko povest odzvali seveda katoliški publicisti v Mladiki ter Domu in svetu. Nasprotno pa v liberalnem Ljubljanskem zvonu, Stanko Janež očita povesti, da ne drži zrcala sodobnim težnjam in stremljenjem. Povest je po njegovem sama sebi namen. Hkrati s povzetkom vsebinskih slabosti opozori na neprimernost dvogovorne kompozicije besedila ter slabo poznavanje človeške duševnosti. Svojo kritiko je Janež končal z ugotovitvijo, da je povest družabno reakcionarna in času nedorasla. Ostale tri povesti so v liberalnem časopisju sploh prezrli.

Čisto drugače se v reviji Življenje in svet o Zorcu zvesto oglašja njegov prijatelj Anton Debeljak. Ta v posebnem članku pohvali Zorčev pripovedni jezik.

Ugotavlja, da je v povesti aktualizirano ekspresivno besedišče iz Pleteršnikovega slovarja in posrečeno vpleteno v besedilo. Pogreša le pojasnilo o tem, kako neki so se tuji menihi tako zlahka sporazumevali z domačini. Istega leta v novem članku pohvali živost dogajanja v povesti. Omeni Zorčevo bivanje v samostanu, z namenom čim bolj verno opisati resnične dogodke. V enakem stilu se oglasi tudi pri 2. in 3. izdani povesti, zgolj informativno pa se oglasi ob zadnji.

Verjetno je Viktor Smolej tisti, ki v Mladiki primerja *Bele menihe s Stiškimi svobodnjakom* po ustreznosti žanru. Oboje pa še z *Domačijo ob Temenici*. Podobnosti opazi v konstelaciji oseb. Zgodovinski povesti po njegovem nimata nekega osrednjega dogajalnega vrha, pač pa se drobijo v množico zanimivih vzporednih dogodkov. Jan Plestenjak v isti reviji leto kasneje oceni *Stiškega tlačana*. Opozori na hvalnice menihom, povest vsebinsko obnovi in označi Zorca za ljudskega pisca z močno moralno spodbudo za sodobni čas. Viktor Smolej se spet ustavi ob zadnji povesti. Opaža podobnost s prejšnjimi povestmi po kompoziciji. Čas Zorec sicer točno podaja in dobro zadene tudi miselnost opisanega časa v zadnji povesti. Podvomi pa v umestnost dvogovorov, ki skoraj nadomestijo opise dogodkov. Jezik je tudi tokrat bogat.

V Domu in svetu je o Belih menihih pisal najprej Jakob Šolar in pohvalil poskus vživetja v čas 12. stoletja. Boljše kot grajsko okolje je po njegovi oceni avtor opisal kmete. Vseeno se pogreša neka osrednja napetost, ki naj bi nekje v pripovedi dosegla svoj vrh. Pohvali pa piščevo jezikovno skrb. Prav tam je po treh letih izšla skupna ocena Stiškega svobodnjaka in Stiškega tlačana, ki jo je podal Jožef Šilc. Podobno kot vsi drugi kritiki se dotakne vsebine in obširneje pripovednega jezika. Ugotavlja, da od epike teži avtor k nizanju impresij, kar že nekoliko spominja na dramatiko.

10. SKLEP

Ob predstavljanju zgodovinske proze Ivana Zorca se mi je ves čas vsiljevala misel, da je gre tu bolj za predstavljanje prednikov, ki jih je občudoval, kot pa za kroniko Stiškega samostana. Samostan in njegova okolica sta v Belih menihih kulisa za nadaljevanje trlepovske problematike iz kmečke povesti Domačija ob Temenici. To je tu razvidno iz poglavja primerjave med tetralogijo in omenjeno domačijsko povestjo.

Po večkratnem branju Belih menihov sem se pripravljena strinjati s kritiki, ki očitajo Zorcu, da je zašel v ponavljanje za samim seboj. Kompozicijske paralelizme, opažene v snovi, sem zgoraj že naštel. Ker se Zorec izgublja v množici dogodkov, sem bila večkrat v zadregi pri obnavljanju posameznih zgodb. Le malo oseb in pripovednih scen je bilo mogoče izpustiti, da ne bi izgubila rdeče niti. Iz podatkov o zgodovini Stiškega samostana je avtor izbral take, s kakršnimi je lahko slikal njegovo zgodovino enostransko v lepi luči. Dopustil je skoraj neverjetne preobrate v miselnosti in delovanju protagonistov iz grajskega okolja: vzemimo čudežno spreobrnitev Majnhalma v prvi povesti in v predzadnji žužemberškega grofa, ki sina iz socialnega obrobja naredi za graščaka. Tudi opate so prikazani skoraj idealni. Tu izkazuje Zorec slabo poznavanje človeške duševnosti. Ženske protagonistke praviloma zapostavlja kot vršilke dejanj, čeprav nekje priznava, da ženske lahko veliko pripomorejo k dobremu.

Kljub vsem slabostim je niz zgodovinskih povesti zbudil zanimanje široke množice bralcev zaradi predstavitve zanimive snovi in velike naklade. Povesti so namreč po snovi, obsegu in vzgojnosti ustrezale zahtevam po izvorni slovenski povesti, kakršne je v zbirki Slovenske večernice izdajala Mohorjeva družba. Svojo popularnost so Beli menihi pridobili ravno zaradi take izdaje. Sama sem brala povesti v ponatisu iz leta 1991, ki je posledica zanimanja za povest v novejšem času. Ponatis je bil smiseln zaradi povpraševanja po tovrstnem gradivu. Je tudi dostopnejši, saj se nahaja v splošnih knjižnicah.

Sicer se od originala v svojem vsebinskem obsegu ponatis ne razlikuje. Drugačen, tj. modernejši je tisk in opazila sem pravopisno popravo besedila, pri čemer je ostala nedotaknjena eskpresivnost besedil.

Naj dodam le še to, da sem bila po prvem branju povesti precej presenečena nad podatkom iz biografije, ki govori o težavah v novomeški gimnaziji zaradi Zorčevega mladostnega protiverskega nazora. Sprememba mladostnega nazora je najbrž pogojevala tudi avtorjevo dopuščanje duševnih preobratov njegovih protagonistov ali pa na drugi strani Zorca oddaljila od objav v tedaj elitnem Ljubljanskem zvonu in s tem mogoče tudi povzročila skromno omembo v literarni zgodovini.

11. VIRI IN LITERATURA

- Ivan Zorec: *Beli menihi*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige (Zbirka Slovenska povest), 1991.
- – *Stiški svobodnjak*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige (Zbirka Slovenska povest, 3), 1991.
- – *Stiški tlačan*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige (Zbirka Slovenska povest, 4), 1991.
- – *Izgnani menihi*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige (Zbirka Slovenska povest, 5), 1991.
- – *Domačija ob Temenici*. Celje: Družba sv. Mohorja (Slovenske večernice, zvezek 82), 1929.
- – *Valerija, hči cesarja Dioklecijana*. *Ženski svet* 1924, št. 1–7.
- Ivana Kozlevčar: *Življenje in delo Ivana Zorca*. Diplomaska naloga, 1956/57.
- Miran Hladnik: *Pot slovenske zgodovinske pripovedne proze v 20. stoletje*. XIX. SSJLK (4. – 16. julij 1983). 66–74.
- – *Slovenska zgodovinska povest v 19. stoletju*. XXX. SSJLK (27. 6. – 17. 7. 1994). 150.
- – *Recept mohorjanske zgodovinske povesti*. (Ljubljana: Založništvo slovenske knjige, 1991; Ivan Zorec, *Beli menihi*). 177–183.
- – *Mohorjanska pripovedna proza*. SR XXX/4; 1982. 389–414.
- – *Preštevna določila slovenske povesti*. SR XLI/1; 1993. 69–74.
- – *Slovenski ženski roman v 19. stoletju*. SR XXIX/3; 1981. 259–269.
- Zgodovina slovenskega slovstva*. Ur. Lino Legiša. Ljubljana: Slovenska Matica (6. zvezek), 1956–71.
- Stanko Janež: *Ivan Zorec: Beli menihi*, Ljubljanski zvon 1933. 482–483.
- Anton Debeljak: *Jezik v Zorčevih Belih menihih*, *Življenje in svet* 1932, št. 23. 596–597.
- – *Osemstoletnica Stiškega samostana*, *Življenje in svet* 1932, št. 22. 568–569.
- – *Ivan Zorec: Stiški svobodnjak*, *Življenje in svet* 1934, št. 23. 463–464.
- – *Ivan Zorec: Izgnani menihi*, *Življenje in svet* 1937, št. 26. 407.
- Viktor Smolej: *Ivan Zorec: Stiški svobodnjak*, Mladika 1935. 33.

Jan Plestenjak: *Ivan Zorec: Stiški tlačan*, Mladika 1936. 71.

Viktor Smolej: *Ivan Zorec: Izgnani menihi*, Mladika 1938. 32–33.

Jakob Šolar: *Ivan Zorec: Beli menihi*, Dom in svet 1933. 210–212.

Jožef Šilc: *Ivan Zorec: Stiški svobodnjak in Stiški tlačan*, Dom in svet 1936. 208–211.